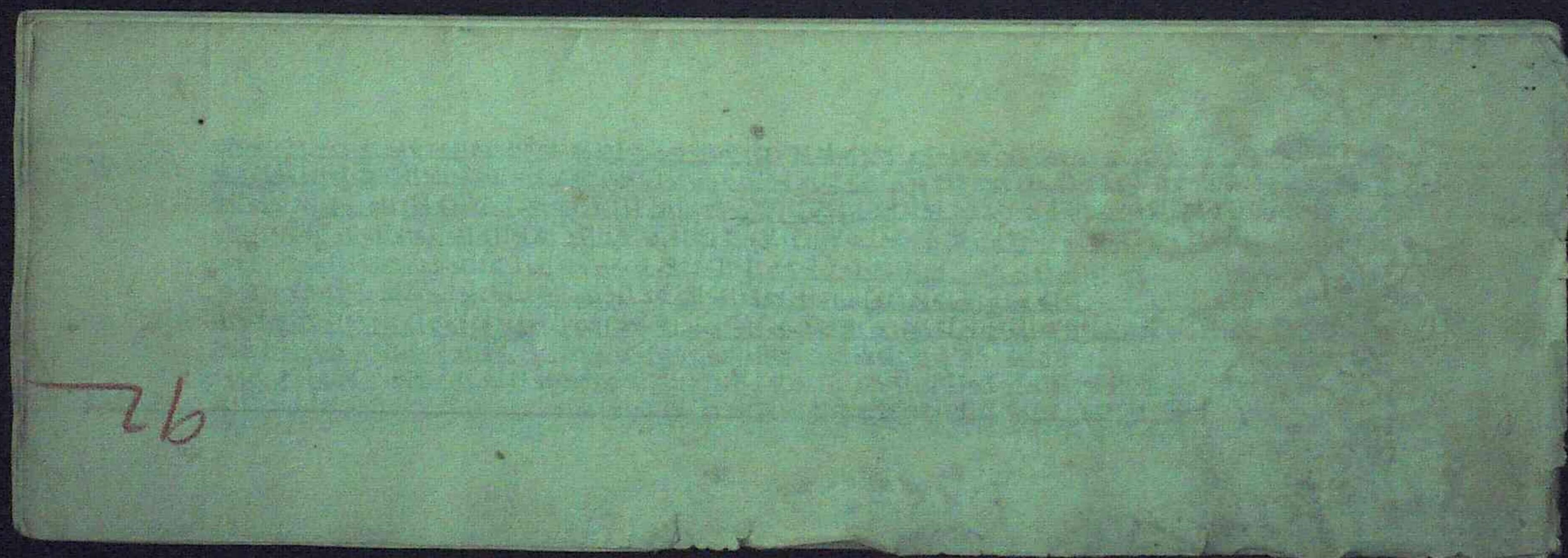

92

Incomplete		
:	Grihyāgni - Prāyaścittāni	Title
:	:	Author
:	:	Editor
:	:	Year, Vols.
:	:	Publisher
92	:	Remarks

शका १

श्रीगणेशायनमः अथाग्निनिष्ठायाश्चित्तानि यथाहिताग्नेर्धर्मस्यासौ औपासनिकस्य त्विति पक्षो मादिप्रकरणं
तेस्तत्त्वार्थसारे उक्त्वा दाहिताग्नेर्याग्न्याग्निनिष्ठायाश्चित्तानि विरुद्धानि तान्यत्रोपासनिकस्याप्युच्यते अनुक्तमन्यतो
ग्राह्यमितिवचनात्मवशात्वा प्रत्ययमेवमेवेति न्यायात् इत्याहर्तादिकं कर्मस्वशाखात्तेन विद्यते तत्र बोधायनं
ग्राह्यबहुवादिभिर्गदरादित्युक्तत्वाच्च तत्र बोधायनीयप्रायश्चित्तप्रदीपोक्तानि चित्तायश्चित्तानि वि
विच्य लिख्यते यजमानः सपत्नीचो भो उदयास्तमयवेलायामग्निसंकाशवसतः यजमानस्यान्यापरत्वे पा
त्ययचरयवसेत् पत्न्यः कार्यतरपरत्वे यजमानो वश्यवसेत् यदि पत्नी यजमानश्च सहोदयास्तमयवेला
यां वास्तुसीमाया मसीमावा निष्क्रम्य वसेतां तदा त्रयो लौकिका भवन्ति अविच्छिन्नमग्न्याधेयं कुर्वते तथा च का
त्यायनः निहायाग्निसमार्यश्चेत्सीमानुष्ठांध्यगच्छति अविच्छिन्नमग्न्याधेयं कुर्वते तथा च कात्यायनः विह
याग्निसमार्यश्चेत्सीमानुष्ठांध्यगच्छति होमकाव्यात्ययेतस्यापुनराधेयमिद्यते इति उदयास्तमयव्यतिरि
क्ताकाले पितयो महासीमा तिक्रमणं केचिन्नेकेति अत्र बोधायनसूत्रे अथ यदियजमानश्चैव पत्नी

ग्रामसीमाते १

चो भो एवेति क्रामतो ग्रामाते वावसेते अत्रोत्रमेव लुप्यता विच्छिन्नमग्न्याधेयं कुर्वतेति श्रौतिश्चिबुशब्दः स्मार्ते
एकाग्रिपरोक्षेयः अत्रत्येकत्वात् अग्न्याधेशब्देन पुनः संधानं ग्राह्यं अजस्राग्नीहृतः शम्याप्रासादवाड नो ह्य
सेयुः यद्युच्छेयुरग्रयो लौकिका भवन्ति तत्राग्न्याधानं प्रायश्चित्तं शम्याप्रासादध्वंहरणे उक्ता सनदोषः सूत्रे
येवमेव अजस्रहरणे समारोणहरणे च यजमानः पत्नी चान्वारभेयाता तदभावे ग्रयो लौकिका भवन्ति त
दाग्न्याधानं प्रायश्चित्तं अशक्तविषयेऽवस्थमन्यतरान्वारंभः कर्तव्यः समारोपप्रकारस्तु सभार्यस्य प्रवा
सस्थले उक्तत्वात् न त्रपुनर्न लिखितः तत्रात्मनि समारुढं अग्निपुनाशु निमज्जेन मैषु नं व्रजेत् मध्ये शस्त्रा
दिस्पर्शे त्रज्यचरणेनाग्रयो नश्यति अग्निपुदीशु मानेषु समारुढेषु चरण्योः शूद्रवायसपतितरास नरजस
कास्तिका चोडाल क्षपणा मध्यादिभिः स्पर्शने ग्रयो नश्यति वसाशुक्रमस्तकर्मजा मूत्रविदने सा स्ते
प्रासुपतिका स्वेदाद्वा दशौते नृधामलाः एतैश्च स्पर्शने ग्रीनां नाशः तत्राधानं प्रायश्चित्तं अग्निरजस्वला
स्त्रीचित्त्यशो दग्निहोत्रकं इष्टिरष्टाव्यालेन कायात् शुचये नये इति मतांतरवचनात् रजस्वलायाग्निस

१८

कर्णपिह

२. श्रिवा०

३

कालोना ती यादित्यादिबोधायनोक्तस्य साक्षात्तत्रगो यात्वाभिधानात् यजमानः पत्नीचोभो ग्रा माहृ हिर्यवधोम
कालं वसे तातदाग्राधानं कर्तव्यं तथा कंदो गपरिशिष्टे विहायाग्रीसभायं श्वेत्सी मा मुष्णोध्य गच्छति हो
मकालाव्ययेतस्य पुनराधानमिच्छतइति एषपक्षः शिष्टेरं गीकृतानुषा यतेच तथा ज्ञानपटले केवलं पत्न्या
सीमोबहिर्गमने उद् यास्तमपि पुनराधानमुक्ते तथा च भारद्वाजः यदि पत्नीसीमाते आदित्याभिनिन्दोचे
दभ्युदियाद्वा पुनराधेयं स्त प्रायश्चित्तमिति इदमपि सूत्रं प्रो विते यजमाने पत्नीसीमा तिक्रमया विषय
मिति केचित् इदं ति उभोत्वेव निष्क्रमतइत्याचार्यवचने विहायाग्रीनिति कंदो गपरिशिष्टवचनेन चेका
र्यत्वा भारद्वाजवचनमुदाहृत्य यजमानपत्न्योः सहः प्रवासं प्रकृत्या क्तं यावत्प्रा ममर्यादानर्घ्यं सी
मा अतिक्रान्तो नदीं संतरंतौ अग्री नरणीना न्वारभेयातां यदि ना न्वारभे यातां तदा ज्ञाः समाक
र्तं ठावाग्नयोक्तो किका भवन्ति अशक्य विषयन्यतरारंभः अन्यतरान्वारंभाभावे प्राधान्यमेव प्रायश्चि
त्तं नदीक्षणां केचिद्वर्णयन्ति कुलयांतरात् संनशब्देनोच्यते किंतु तद्देशवत्योपजले सद्यो नदी भवेत्

अथो धेनुः सहस्राणि नम्रस्रवतियाज्जलं नदीशब्दाभिधेयत्वं न तस्यैकं ति सरयः येकेन नामधेयेन दश योज
नगमिचन उदकं नदीशब्द वाच्यमित्यपरे जगुरिति प्रवासादन्यत्रापि विनाग्निभिर्यदा पत्नी नदी मंबुधि
गामिनी अतिक्रामेत्तदाग्रीनां विनाशस्यादिति श्रुतिः नदी संतरणे ग्रामयोः परस्परः संक्रमणे सर्वत्राद्यंत सीमा
वा पत्नी यजमानाव ग्रीनारायणी न्वारभेयातां अन्वारंभणे ग्रीनां कौ कित्वं स्यात् तथा च त्रिकाड्यां नदी संतरणे
ग्रीनां सीमा संक्रमणे तथा सर्वत्राद्यंत सीमा वा स्वामी स्य पृचास्युरभयः प्रत्यक्षं चारणी द्वारमन्यथाग्निविनाश
ने आहारोपपन्नं च नान्वारंभे मिश्रते इत्येव संत प्रायश्चित्तप्रदीप्योक्तः अत्रत्यः अग्निवज्रशब्दः स्मार्त एक
एव ज्ञेयः अविच्छिन्नमग्न्याधेयं अग्न्याधेयं पुनराधानं यदत्र यस्या धेय एवार्थः स्मार्त पुनः संधानपरोक्षेयः अ
थ त्रिकाडमंडनोक्तान्यग्निनाशजिमित्तानि लिख्यते केचिदग्निनाशकपूते घपिपो नरुत्तमना दृत्येव तत्तद्
२. श्रिवा० कर्तुं पथके नान्यसंमथ्यते त्रिकाडमंडने अग्निहोत्रेण राहितः पंधानं शतयोजनं आहिताग्निः प्रवासं
श्रद्धाग्निहोत्रं विनश्यति अहस्वय मजुक्ता नो हावयेद्वृत्तिगादिना तस्य स्यात्पुनराधेयं पवित्रेष्टि मथापि वा

म. प्रा. ४

४

हुतेषु पक्षे होमेषु पक्षे त्रय मन्तरं कर्तव्यं पुनराधेयमित्येदेवे हि पयकं वैधिकाष्टमनिर्मथ्य प्रागेवाशुद कादि
के विन्यस्तं यन्निनाशः स्यादुदयेस्तमयेस्तति नाशभ्रात्या मथित्वा निपूर्वा श्रियदि पश्यति मथिता नि स मा रो प
पूर्वा श्रो कर्तव्ये क्रियाः मन्त्रं विना स मा र्देहारेण्ये वात्मनि वायदि तत्र जले न शांतिः स्याद स मा रुढे नो ति वत् एतस्यैव
मर्थः स मा रो प मन्त्रेण विना स मा रो पे हुते पितत्रा श्रित्वं नास्ति तदा पूर्व स मा रो पार्थे श्रो पुन मन्त्रेण स मा रो पः कर्तव्यः
एतस्यान्यत्वे निनाशः अहते स मा रो प त स्मिन्न श्रो न ये यथा निनाशस्तथात्रापि अन्यदपि स मा रो प मन्त्रेण स
मा रो प हि हितं वा हुतं तत्र च त्रिष पिना श्रित्वं तत्र स मिधि द ग्धा या न ष्टा या वा निनाशः अत्ययो पक्षयोस्तु अ
विधिना उत्पादित म श्रि स मा रो पित मन्त्रेण स मा रो प पुन मन्त्रेण व रो यः कर्तव्यः अत्रार्थे तत्रैव मूलं आरुढे यथा
शास्त्र अद् रुढे न शास्त्र तद ति या शिका स्या न ये व मेव तत्रान्यो पि विशेषः एवमविधानो त्यादिते श्रो हो
म काल ह्यो त र त ती य हो म प्रापितस्य अहृतत्वात् पुनराधानं कर्तव्यं तदुक्तं तत्रैव त ती य हो म काले तु स प्राप्ति
पुनराहितः अत्र विशेषः प्रायश्चित्त मदीय अश्रिषु द्वातेषु विधाने त्यादिते षु कृत्वा यश्चित्ता करणे स ति ह्न

४

माने यन्नि हो त्रे ष मा श्रि हो त्रे हो मः कालादूर्ध्वं अहृतसमत्वादाधानं कर्तव्यं चतुरात्र मद्रूपमानो श्रिलौकिकः संघटित इति वच
नात् अष्ट मा श्रि हो त्रे कालात् पूर्वमेवान्यथा हुत मिति तातं चेद्दिधानेना श्रिमुत्पाद्यं तथा क्तं प्रायश्चित्तं हुत्वा हुताना मा श्रि हो
मानाम हृत प्रायश्चा धी म काल विच्छेद प्रायश्चित्तं मनस्वतीं हुत्वा प्रति हो मं च कु र्यादित्युक्तं अत्राश्वलायनीयानां मदि
पत्रा न्येत्यल पवस्ये दिव्यं क रत त्र त्रु तो ग ही तो पि वान श्वा द श रात्र म ति क्रांतस्तत उक्त बा क्रिय या पश्चाद्ग ही तो भव
तीति हि र्वनादे विधाने नो त्यादित्ये पि ह्यमाने यो पासन हो मे द्वाद श रात्रादूर्ध्वं अहृतसमत्वात् पुनः संधानं कर्तव्यं द्वाद श दि
ने हो म कालात् पूर्वमेवान्यथा हुत मिति तातं चेद्दिधानेना श्रिमुत्पाद्यं तथा क्तं प्रायश्चित्तं हुत्वा हुतानां यो पासन हो माना म
हृत प्रायश्चित्ता धी म काल विच्छेद प्रायश्चित्तं अनुक्तत्वात् सर्व प्रायश्चित्तं अथवा मुक्त मन्यतो ग्राह्य मिति वचनाद्दो धा यनोक्ता म
नस्वती त दी य पाठे ने व हुत्वा हो म विच्छेद प्रायश्चित्तं मनस्वतीं स्वकी य या विन चतु र्ग ही तं जुड्यात् प्रति हो म मे के इत्युक्तत्वा
त्प्रति हो मा अत्र हुताः अत्राश्रुत्यादनादि प्रायश्चित्त प्रकारः ५ प्र प्रायश्चित्त प्रकरणे वक्ष्यते पुनस्त्रिकां ड्या भा र्या यो प्रो पि
तायां चेदुदेत्येकोस्तमेति वा अत्रस्यात्पुनराधेय मन्यत्वाद्ग रित्यथा ज्येष्ठा चेदभिसंयुक्ता गच्छं न्याय आरुचि यजमानेन

सह्या.जा.

सहिता यद्वाता एव केवलाः एकस्या मध्यतिष्ठत्या मग्निहोत्रसमीपतः पतिस्तिष्ठति चेदग्निर्नश्येन्नित्यपरे विदुः अन्य ग्रामांत
रंगत्वा नत्व तिक्रममात्रतः सीमांता तिक्रमादेव केवलान्ना शमाद्भवन् यदोभावद्यति क्रम्यसीमां प्रत्यागतौ पुनः उदयास्तमयात्
पूर्वननाशौ त्रितिकेचन अत्र प्रायः प्रदीपेद्येवमेवोक्तं पुनस्त्रिकांश्यामेव ऊंदो गपरिशिष्टोक्त होमकालाव्ययेनरः सीमा तिक्रमांत
यानेश्येन्नाद्यास्तमयदिति विनाग्निभिर्यदा पत्नी नदीमं बुध्रिगमिनी अतिक्रमेत्तदीशानां विनाशस्यादिति श्रुतिः तदा सीमा
मतिक्रमिहिना भर्ताग्निभिः सह तत्रनाशं परेत्याहुर्भयाधानेन दुष्यति किंतु साग्निर्विना भर्ता गत्वा संस्कृत सर्पिषा हावयेच्चतुरा
तेन प्राप्ते देश मनस्वती सायं प्रातस्तनो होमावेव स्याद् मनस्वती वास्ताप्यतीति होमेज्या भवत्वत्राश्रये पतः आपद्यपि विनष्टायां
विना पत्नी नदीतरेः सीमा तिक्रमणे भीमानं कथं चिद नुग्रहः प्रत्यक्षेण नृपेन शिशुमुच्छ्रिते च्छेद्मि नश्यति यदि वानुक्तेनृत्वा निधा स
यो ह्युस्मते पुनः हरेदनुक्कुरं नेव नश्ये त्रिहरेण नृकः शकटेना तिहरवां हरेद्देशं यथावधि स्वागतेन वाथवाशम्या परासात्प्राहुः
यकुसुमं कर्मार्थं हरेद्ये ग्रीनां नातुक्कासादि बोध्यते नदी संतरणे भीनां सीमा तिक्रमणे तथा सर्वत्रार्थं तसीनां वास्वाभिर्यथा
स्युः स्ययः प्रत्यक्षमरणि हरेत्तान्यथाग्निविनाशनं आत्मरक्षणं पक्षितु नान्वारं भणमिथते नद्याथारं भणं केचि ह्योक्ता प।

[illegible]

२०. शि. भा.

६

पंविनेवाग्निनाहोहोयुर्विपश्चितः अरोध्याग्नीतरण्यास्वानुदृश्येत्सहभिः शिक्रेनोहोहोयेत्यग्नीत्पुनराधानमर्हति ज्येष्ठाचिह्न
इ. भा. येत्यहोति चारेण गच्छति पुनराधानमर्हति इहं तिनतुसरोयः विनाग्निभिर्द्योपत्नीपूर्वमुक्ततत् पत्न्यात्तरेथवापत्न्याड्
ताशनसमीपगे तदापत्नीयथाकाममतिक्रान्तेनदीमपि पत्नीसीमामतिक्रान्तायजमानो गृह्येति आहोमाद्यादि नागच्छेत्सु
नराधानमर्हति बोधायनी एकत्री एकाकिनी यदापत्नीवर्द्धनादाय गच्छति तन्नाशमपरेत्याड् भयाद्यानेन दुष्यति रजोदो
पेसमुत्पन्नेस्तके मकेपिवा प्रवसन्नग्निमान्विप्रः पुनराधानमर्हति वर्द्धनामपि चेकस्यामुदक्यायानतुज्जेत एकादशे
चतुर्थे हि गंतुमिहं निमित्ततः त्रयीमुक्तातुयोक्तोभाप्रवसन्पर्वसंधिषु त्रयीमग्नित्रयं नवीनाचनिमित्तेन क्रीडाद्यर्थेन
तुज्जेत पूर्वमन्वाहं भयमुक्तलो गाक्षि मनेतदा भावो युक्तविकल्प आसस्तत्र विशेषतः उदक्याचिह्न वेत्पत्नीप्रसूताप्रव
सत्यपि अन्वाहं भविकल्प्यात्पुनराधानतन्म तात् ज्येष्ठाचान्वाहं भवेत्तद्विहं बड् भायं स्यानेतरा गरुच्येकाकिनी पत्नी
यायादग्निभिः सह राष्ट्रं भ्रादिसंप्राप्तनुचितं यानमीदृशं अन्यथा हि प्रवसत्यावद् योका किकाः स्वतु राष्ट्रं भ्रादिगमने

रा१

प्राप्तेदेशेन तस्वली जुहुयाच्चतुर्नेन स्मार्तेनो सर्वसंज्ञिको साधं प्रातर्द्धने त्सर्वमेव स्याड् मनेन्वहं होमद्वयाव्ययेदर्श
पूर्णमासाव्ययेतथा पुनरेवाग्निमादध्यादिति भार्गवशासनमितीदं यत्तदाखलायनीयानामसम्यतनित्यहोमे
त्वतिक्रान्ते संस्तुता ज्येष्ठचतुर्थीतमाद्वादशदिनात्मनस्वत्या जुहुयादितिका मुक्तत्वात्तदूर्ध्वं विच्छिद्यते न
कृत्युक्तत्वादशपूर्णमासाव्ययेपश्चिक्तचरोराश्रानाच्च पवनान्गोपचेदन्नस्तकेपिवा अपक्वातुवे
सेद्वाग्निपुनराधानमर्हतीति इदं प्रायेण काव्यायनादिविषमकेन यनराखलायनीयकस्तृत्कारि
कादयमुक्तत्वाकाव्यायनादीनामेव विधानानुष्ठानदर्शनाच्चा भार्यायां पोषितायां चेदित्यादि पूर्वमुक्ततत्र पत्न्याः प्रवा
सविषयेऽप्युनराधिरुदाहृतः वायव्ये मनीषिभिः प्राक्तैरेकभार्यस्य सेष्यते बड् भायं स्याज्येष्ठाचिह्न प्रवसेत्पुनराहितिः अथका
रिकोक्तं तृतीयप्रभृतीनांतुपर्वणामतिपातने पुनराधेयमिहं तिकेचिह्न ह्यविदो जना अत्रये मध्यांकेचिह्न ह्ययदावपवह्या
व्ययेपि पुनराधेयं कृतं न निहृ हं अन्यशाखीयं वा तत्रैव कारिकायां उभयाति क्रमे कार्यश्चतुः पश्चिह्न तो भवेदित्युक्ता स्त्र
जायति वचनेन पर्वद्वयाति क्रमे ईहं ह्यु प्रायश्चित्तान्नात्तवस्तुत्र आपस्तबस्तुत्रे च दर्शपूर्णमासाव्ययेपश्चिह्न तचरो

म. श्रि. प्रा. रात्मानाच्च किंचित्पदस्यैवमर्थः पर्वत्रयानि क्रमेणैकैचिदग्निनाशमिच्छन्ति केचित् कारिकायामेव समा मा नूढ समि
 नारी पुनराधानमिच्छन्ति इति इत्यादि पदानां कानां च भेदः कृतः इत्यादिनाशे इत्यादिनाशक निमित्तानि
 ७ पणं येन केनापि निमित्तेनाग्निनाशो जाते सति तिस्रा नंतरमेवात्प्रकारेणाग्निनाशप्रायश्चित्तं पुनः संधानं वा
 यद्वा हि तत्तत्कर्तव्यं तत्र कालो नावेदितः अग्निविच्छेदकालगणनायां स्मृत्युक्ते प्राजापत्यादिप्रायश्चित्तं च नु
 र्यादौ न्यद्रव्यं च दद्यादित्युक्तं मागेव विध्यपराधे प्रायश्चित्तमिति सूत्रादनुक्तं न न्यतो ग्राह्यमिति वचनात् प्राय
 श्चित्तको यत्नो ह्यसुरैः संप्रनुज्यत इति बोधायनीयसूत्राच्च सूत्रे न्तिकारिकान्य आपस्तंबबोधायनसूत्रा
 दिभ्यश्चानिविच्य कानिचित्प्रायश्चित्तानि लिख्यन्ते तत्र विध्यपराधे प्रायश्चित्तिरिति आश्वलायनसूत्रे एत
 द्वा रव्यादिक आपस्तंबीयभाष्यादुक्तं तदेव विधिनाशेन विहितमुच्यते विहितस्याकरणे अन्यथाकरणे
 च प्रायश्चित्तिः कर्तव्या प्रायो विनाशः चित्तिः संधानं विनष्ट संधानं प्रायश्चित्तीरित्युक्तं भवति तथाच

विध्यपराधे सति विहितमस्ति चेत्तदेव कर्तव्यं नास्ति चेद्वाहृति होमः कर्तव्यः एतदेव भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्येव रूपं सर्वप्रा
 यश्चित्तमुच्यते एवं च सति यथा कथंचिद्विधि संपादने प्रायश्चित्तभावोक्तो भवति प्रायश्चित्तकालस्तु निमित्तानंतर
 मेवेत्युक्तं नः विहितस्य द्रव्यस्य स्वरूपतोऽभावप्रतिनिधिः स्वीकार्यः क्वचित्स्वरूपसत्तायामपि प्रकृतका योशक्तौ प्रति
 निधिरेव स्वीकार्यः तथा चार्थः द्रव्ययोर्विरोधे यो बधीयानिति सूचितं भवति इदं चापरं सामर्थ्ये सति गुणसंपाद
 नार्थेन प्रतिनिधि रूपादात्तव्या द्रव्यगुणविरोधे द्रव्यबलवत् तदुक्तं भवति यत्कार्यार्थतया पद्विहितं तस्य तस्माद्योशक्तौ तस्य प्रति
 निधिरूपं तत्कार्यकरणाय स्वीकर्तव्यं तत्र स एव विध्यर्थः फलितो भवतीति तथा विनष्ट संधानं द्विविधिः प्रत्यक्षमतींद्रि
 यंच तत्राद्यं यथा आयतनादपगतस्य वस्त्रे पुनः स्थापनं स्कन्धस्य वाहो यो ग्रहणयोग्यस्य पुनर्ग्रहणं द्वितीयं तु होम
 जपादिभिः यत्रातींद्रियसंधानहोमादिना विहितं तत्र सर्वप्रायश्चित्तं अवशं कर्तव्यमिति वृत्तिकुडुके यतीतिः स्फालीपा
 कं जुहुयादधिसक्तं जुहोतीत्यादिष्टं द्रव्यं तेन तेन होमः अंजितं किना जुहुयादु यं योत्यादिष्टं तेन तेन होमः इत्यानादेशो
 आन्यद्रव्यं अनुक्तं साधने सुवः साधनं यद्देवैवारुचा ब्रह्मा जुहुयाच्च स्तुवाहुतिमित्यादिष्टं कर्तृरितेन तेन होतव्यं अना

म. सा. प्रा.

र. सा. प्रा. देवो स्वयंकर्तव्यकृत्वा यजमानस्तु जुहुयाच्चत्वाभावेस्तु वाहुतिमिति उक्तत्वाच्च यत्र यत्र ग्रहणोक्तिस्तत्र तत्र ग्रहणं
संख्ययादाय जुहुयात् चतुर्गृहीतेन द्वादशगृहीतेनैत्यादिग्रहणसंख्या स्थानेस्तु वगृहीतेनैव होमः एवं विचार्य विलोक्य प्रा
रब्धवक्रिष्टमायां वाकर्म यथासांगं फलदं च भवति तथा कर्तव्यं तत्र वक्ष्यमाणे प्राचक्षितो दोष प्रधानयागास्तु सर्वमुत्तरवा
हविर्दोषादावित्यादिषु सर्वत्र यागशब्देन अग्रयण इदं नमम अग्नीषोमाभ्यामिदं नमम सूर्या येत्येवं रूपो याग उच्यते देवता
द्देशेन इव व्यत्यागो याग इति मीमांसका नो सिद्धांतात् याद्रिकानुष्ठानमप्येव भव एतादृशो यागे देवतोद्देशेन युक्तस्य इव स्य
यागोपक्षेपः स एव होमो यागोपलक्षकः तस्मिन् यागोपलक्षकहोमे येन मंत्रेण होमः क्रियते तस्य मंत्रस्य होमो गत्वं न पुनः
प्रधानत्वं एते वदन्त्यादि सर्वश्रौतग्रंथेषु आग्नेयपुरोडाशदाने यथाग्यानुवाक्याभ्यां होमस्तु तेपि अग्नीषोमाभ्यामिदं नममेत्येव
रूपेत्यागस्तु तस्मिन् होमो मीमांसको यागो भवतीति न पुनराग्रयण इदं सर्वश्रौततृतीयाध्याये अथाग्रयण इत्यदिति रं
इह तौ देवते अनुवाक्ये एतस्मिन् स्थले स्पष्टमेव अन्येऽपि श्रौतसूत्रं ग्रंथेषु येनैव तस्मात्सर्वत्राद्यनेनैव न्यायेन द्रष्टव्यं
च देवतायैव ल्यते अधिकस्यापि भ्रमादज्ञानाद्वा मत्पूजत एतादृशो सर्वत्रापि स्थले केवलं न होममात्रेणैव स यागान्

भवति तत्र सर्वत्र पञ्चतत्रोक्तप्रकारेण पुनर्भागः तत्राप्यहोभागो मंत्रे निर्गुणे सति स न्यक्ते न व्यागेन जाते यागे तत्र पुनः पाठादिप्रायश्चित्तेनै
वलिखितः नयुनहोभागमात्रे विगुणत्वात्पुनरवदानादिरूपायागाहृतिः प्रधानस्यैव गुण्यानुसंधेन प्रधानाहृतिरन्या
तिन्यायाच्च उक्तगुणकेन मंत्रेणाक्तगुणकेन इत्यादिना वाहृतपिहोमेत्यागे वैगुण्ये सति पुनस्तैनेव मंत्रेण इत्यादिना च पुनर्मंत्रोमादि
गुणोपेतो याग आवर्तनीयः प्रतिप्रधानं गुणाहृतिरिति न्यायत्वं एतादृशस्य प्रधानयागस्य अभिसमिधनार्थमन्याधाने प्राहरणाद्यं
आज्यभागादिहोमनूपमपि च तदंगजातं द्विविधं आराडपकारकं सन्निपत्योपकारकं च तत्राराडपकारकस्यागस्य लोपकर्मस
माप्तिः प्राक्प्रायश्चित्ते विधाय तदंगं कुर्यात् कर्मसमाप्तौ प्रायश्चित्तमेव नागाहृतिः सन्निपत्योपकारकस्य इव्यसंस्काररूपस्य लो
पे प्रधानमिष्टं प्राक्सर्वस्यापि करणं प्रधानयागे तत्र प्रायश्चित्तमेव नाहृतिः कर्ममध्ये पतितानि प्रायश्चित्तानि स स्तुताज्यत
कृतव्यानि तदभावे स्मार्तवदाज्यसंस्कारः स्तुक् स्तुवसेमा मेषसपरिसमूह न प्रिस्तरणपर्युक्षणा निते त्रातः पालिप्रायश्चित्ते क
र्तव्यानीति केचित् तत्र स्मार्तवदाज्यसंस्करणमेव अमुकनिमित्तं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्याग्निं प्रज्वात्यपरिसमूहपरिस्तीय
पर्युक्ष्य सपवित्रे आज्यपात्रे आज्यमानीयाद्गारे षष्टिभिरन्यामुकेनावज्ज्वल्य हृद्भीमे प्रत्यस्य त्रिः पर्यं शिक्तवोऽमुकनिरस्या पउप
स्तेऽयमथान्यदपि आज्यपात्रे आज्यमानीय सवितुष्टुत्युत्सृज्य पवित्रे प्रोक्ष्याऽनले क्षिपेद्भ्रः पश्चादाज्यसंस्काश्रित्वा स्तुक् स्तुवसेमा

म. प्रि. ता. प्रा.

९

ज्येष्ठवर्षे तत्त्वमेव तदुक्तं प्रायश्चित्तं कृत्वा परिस्तरणानि विस्तरय्य पर्वत्य पर्वत्य विष्णुस्मरणे च अत्रा प्रणिमनुदुरणस्य
कारः परादित्योस्तमयापरादित्यव्याख्यादिति बोधायनाचार्येणोक्तत्वादिस्तरणानंतरमस्तमयादयायथाभवतस्तथाविहरेत् अधि
हस्तस्यैवाविःस्योवेत्यायस्तंवेनोक्तं उदयास्तमयात्वे उदुरणस्य कालः उदुरणकालः स एव प्रादुर्धरणस्यैव गम्यते अथाप्यस्य
युनस्त्रहत्तौ उक्तं पराह गार्हपत्यं प्रज्वाल्य तत्रा अपराह रात्रौ नाह्न्यतु श्री भाग्ये विहरणकाले न गार्हपत्यं प्रादुर्धृत्य प्रज्वा
ल्य वेत्येवैव्युक्तं तस्याग्निहोत्रेण प्रादुर्धरणहोमकालाव्याख्याता इत्यत्र प्रादुर्धरणकालः अपराह गार्हपत्यं प्रज्वाल्य न गम्यते
ख्याते एवं प्रातर्व्युष्ट्या मुषस्युदिता यामादित्यादयान्तिन्काले सवंग्रवाप्रत्ययमेवं कर्तव्यं नैव च नोद्वा धाय नोक्ते आपस्तंबोक्ते
वाकालोद्घेः प्रादुर्धरणकार्यं प्रादुर्धरणं प्रबोधनं तदकरणे सर्वप्रायश्चित्तं कर्तव्यं प्रायश्चित्तविशेषा न्नानात् उदुरणतुल्यं चाद
नृधारणप्रायश्चित्तं वा कार्यं तच्च पृथक् न कर्तव्यं होमेन सह वा कर्तव्यं होमेन सह पक्षे प्रयोगः होमकाले प्रादुर्धरणनिमित्तप्राय
श्चित्तपूर्वकं सायं प्रातर्वाहो मे करिष्ये इति संकल्प्य होम इत्येव संस्कारात् पूर्व संस्तुता येन सवंग्रवाप्रत्ययश्चित्तं नृवर्ण इत्याहोम इत्येव संस्कारादि
प्रातर्होम समापयेत् अथवा अथैकेषां यस्याग्निमनुहोतं सखे भिन्निजो वेदभ्युदयाहोमो ज्योतिषताः त्रयस्त्रिंशत्तत एव वेति हे
चतुर्दशिते जुहुयादित्यापस्तंबस्मृत्या मनोज्योतिषताः चतुर्नास्वाहोमनसो ज्योतिष इदं त्रयस्त्रिंशत्ततं बोधे वित लिखे य इमे यज्ञं

स्वययाद्धतेतेषां किन्तु प्रत्येकद्वधामिस्वाहाधर्मादिवाऽअथ उदेवान्वाहादेवेभ्य इदं एवं वा इत्यापूर्ववत्कुर्यात् शयि अग्निहोत्रहोम
स्यादयानंतरमस्तमयानंतरं च मुख्यः सायं प्रदोषातः प्रातः संगवातेवामुख्यकालः सायं होमस्य निशासर्वा गोणः कालः प्रातर्होमस्य स
र्वमहर्गोणकालः आप्रातराहुतकालात्सायमाहुतकालेनातीत्यादासापमाहुतकाला प्रातराहुतकाल इति बोधायनस्मृतं आपस्तु
गोणकालेपि कुर्वन्प्रायश्चित्तं नान्वरेत् अनायदि गोणकाले न कुर्यात् कुर्याच्च घृथोक्ते प्रायश्चित्तं कुर्यात् रजन्याः सायं चतुर्थी
शामः प्रदोषः दिवसस्याह्न्यनुर्था भागः संगः संगवः इति दीपोक्तं अस्मिन्ते होम इत्याश्वलायनस्मृतं अस्मिन्ते होमः कर्तव्यः
अंगान्यपि प्रधानकाल एव कर्तव्यानि यत्पुनरंग विहरणस्वकाल विशिष्टं तत्काल एव कर्तव्यं विहरणरात्रौ तत्र प्रादुर्धरण एव जा
तरपोदयं व्युपित उदित एव उपोदयमादित्योदयसमीप इत्यर्थः उदिते आदित्ये आदित्य मेडले छुत्त उदित इत्यर्थः एते
त्रयः प्रातर्होम प्रधानकालाः तत्र यद्युपोदयमुदित इत्युच्यते उदित आदित्यसत्युदयसमीप इति द्वाभ्यामेव एव कालो विहि
तरतः स्याद्वातिमित्यर्थं व्युपितरात्रौ पूर्वमुपोदयरात्रौ पठितवानाचार्यः एतेषु त्रिषु कालेषु प्रधानं यथासं पद्यते तथा गोनाम
वोक्त्वा ऋषयः प्रदोषाती होमकालः संगवातः प्रातरित्यत्र प्रदोषाती नाम फलितार्थः अथो नाडिकाः संगवातः प्रातरि अत्र

ओपास्तप्रयोगस्तुलेलिखितबोधाय
नस्तुत्रोक्त २

म. सा. प्रा.
१०

दशनाडिकाद्वयार्थः अतोस्तमिते उदिते च विहितो होम एतावतिकां कृत्वा माणाः तीतकालेन भवतीति पुनः पुनः काव्यविधिः
तमतिनीयचतुर्होतृमात्राजुष्ट्यादिव्यज्रउक्तो मकालातिक्रमप्रायश्चित्तं स्वस्त्रोक्तं वाक्यं तत्र स्वस्त्रे आदिसाये दो
षावस्तर्तमः स्वाहेति यदि प्रातः प्रातर्वस्तु नमः स्वाहेति अत्रैव प्रयोगः उक्तकालातिक्रमनिमित्तप्रायश्चित्तपूर्वकं सायमोपा
स्तर्तमः स्वाहा अग्नय इदं होम्यसंस्कारो होमसमापयेत् एवं प्रातरुक्तकालातिक्रमप्रायश्चित्तं प्रातरोपास्तनः पूर्ववच्चतुर्हो
होत्वा प्रातर्वस्तु नमः स्वाहा अग्नय इदं पूर्ववद्दोम्यसमापयेत् बोधायनस्तुत्रोक्तकालातिक्रमप्रायश्चित्तप्रयोगस्तुलेलि
वात्तं यद्यस्तमिते स्तमिते भ्रात्याग्निहोत्रं जुहोत्यकाले दुतस्यादुत समत्वात् स्मिन्नेवाग्नीषोमी होमः कर्तव्यः प्रादुक्षर्यस्य
काले दुतस्यादुत समत्वात् स्मिन्नेवाग्नीषोमी होमः कर्तव्यः प्रादुक्षर्यस्य काले दुतस्यादुत समत्वात् पुनस्तत्र होमादेतरेयजमानो भवत
तः समनसो स मोक्षसावरेपसे मायस्तु शिष्टं माय ह्यपतिजातवेदसो शिवो भवत मध्यमदत्त्याग्निमुपतिष्ठते यदि प्रात
रुदयात्पूर्वमुदितभ्रात्याचदेवमेव प्रायश्चित्तदीपोक्तं अत्रापस्तवस्तुत्रं यदि प्रागस्तमयाजुष्ट्या सुनरवास्तमिते

१०

भवतन्तः समनसावित्युपतिष्ठतेति प्रादुक्षरणाहर्ध्वहोमात्पूर्वयजमानो श्रीपादुक्षयेहातस्मिन्नेवाग्नीषोमीयेव यं पुरः प्रायश्चित्तावि
स्थाः सप्रक्रमाकचिदागः कधीस्वस्माः अदितेरनागव्यनाः सिसिप्रथोविधुग्रे स्वाहा यथाह तद्वसवो गोये चित्यदि पिताममुंचता
यजत्राः एवात्वमस्मत्प्रमुचाव्यः एह प्राता ये प्रतरन्त आयुः स्वाहो हस्तुवाडतिर्जुडयाद उभयत्रायग्नयग्नये स्विष्टकृतये समिधा
वादध्याहा सचो जपत् उपसमिधानाहर्ध्वहोम्यगुते अत्रेनाग्नीषाद्यते वयं यथाह तद्व्याडतीर्जुडयास्तमिधोवा दद्याज्जपेदित्येक
दिति ये केनचिन्निमित्तं न प्रातर्होमो न लब्धश्चेत्तदा तस्मिन् दिने भोजने व्यजेतथा सायं होमो न लब्धश्चेत्तस्यां रात्रौ भोजनं व्यजेत् अ
त्रेतावेव प्रायश्चित्तं अत्र त्रिकांड्या सायं होमो न लब्धश्चेत्तस्यां रात्रौ भोजनं प्रातर्होमो न लब्धश्चेत्तदाहर्होमं व्यजेत् ता
वताहोमसि शिस्त्यान्तस्यायश्चित्तमिष्टते कुंदो गानो ह्वेषा चित् गृह्ये कथितमीदृशमिति प्रायश्चित्तं यवमेव अग्नयुगमनोत्
रमविधानेनाग्राउत्पादिते उक्तप्रायश्चित्ताकरणे सति ह्ययमानेपि ओपास्तनहोमे द्वादशदिनहोमकालाहर्ध्वअकृतसमत्वात् पुनः स
धानं कर्तव्यं आहादशदिनादेव मूर्ध्व विच्छिद्यते नक्तइति कारिकावचनात् द्वादशदिनात्पूर्वमेवाव्यथाकृतमिति ज्ञातं चेद्विधानेनाग्नि
मुत्पाद्य यथा क्तं प्रायश्चित्तं कृत्वा कृतानां ओपास्तनहोमानामकृतस्यायत्वाद्दोमविच्छेदप्रायश्चित्तमनस्वतीं कृत्वा प्रतिहोमं क
र्तव्यं वा प्रतिहोममेकैरिति स्तुत्रात् इदं सर्वबोधायनीयदीपानुसारेणोक्तं तत्र चतुरात्रमह्यमानो अग्नीषोमी किकः संपद्यते इति

ग्र. नि. सा.
११

स्थितं अत्र स्वयं ह्यकारिका यो आह दशदिगात्युक्तो विशेषः सोऽत्र लिखितः सतु सद्भिर्नृणां युक्ता विचारणीयः औपासनहोमेराहुः व्योः
संसर्गजाते सति यत्र वेद्यवतः स्यते देवानां गृह्यानीमानि तत्र हव्यानि गामये तिस्रिभिर्धमाधा यद्व्येत स्या यश्चित् अत्रापस्तवसूत्रं यद्विदे
तरया पूर्वो मभिर्गुड्याद्यत्र वेद्यवतः स्यते गामये तिवान स्यते गामये तिवान स्यत्येवौ सन्निधमाधा येति इव स्यामाहुः स्यामाहुः स्यामाहुः
इति स्वेदने येत देव प्रायश्चित्तं यदि पूर्वस्यामाहुः स्यामाहुः स्यामाहुः इति स्वेदादिति सूत्रं यत्ने विना स्वयं सव प्रज्वालिते श्रोवक्ष्यमाण
कारिकोक्तं प्रायश्चित्तं हेतुं होमविषये समाह्वयेन प्राङ्मरण प्रायश्चित्तं अग्निषु समाह्वयेन अनुत्तरण प्रायश्चित्तं नेद्यत इति दीपे
उक्तत्वाद्ध्यरणतुल्यं प्राङ्मरणमिति प्रागेवोक्तं सर्वत्र समाह्वयेन ते सति अत्रोपोत्तरहोमकाले समाह्वयेन निमित्तं प्रायश्चित्तं हो
धायन मतात्मन स्वर्ती इत्याकाश प्राप्ते होमकुर्वीत होमविषये अनापदि पक्षहोमकरणे अत्र येतं तु मते स्थायी पाकं अशक्तौ पूर्ण
इति वागुड्यादित्येत स्या यश्चित्तं अनापदि पक्षहोमकरणे तेतु मतीष्टिः प्रायश्चित्तमिति दीपे उक्तत्वाद् आहारोपपक्षे ये नियमाः प्रागुक्त
तत्र मज्जन मेधुने विहायान्न नियमति क्रमे मनस्वती तं त्रंजपः प्रायश्चित्तमुक्तं दीपे नान्न मेधुनकरणे त्वग्निनाशः प्रागेवोक्तं स्तत्र पु
नः संधानं प्रायश्चित्तं अत्रैरन्येनाग्निनादिता संसर्गवक्ष्यमाणकारिकां प्रायश्चित्तं तेन तत्र विज्ञापवो धायन मतात्केवलं
परस्परं संसर्गं मनस्वत्येव प्रायश्चित्तमिदं पुक्तं दीपे अग्निना विष्टादिभिरन्योपहतौ येन केनापि कारणेनाग्नीनां दोषे सति

११

मारोप्यमधितत्वात्रिहविःपवमानेष्टितकयेति दीपे उक्तत्वाद् अग्निविष्टाद्युपहतौ अत्र ये पवमानाया अत्र ये पावकाया अत्र ये शुचये
इति प्रधानदेवतात्रयस्यैक स्थायी पाकः पूर्णोऽति त्रयं वा प्रायश्चित्तं कुर्वीत सर्वत्रात्र ये रव्यलोपहतौ पुनस्त्वैतिसन्निधाधानमे
वस्तुवाङ्मिरये कारिका प्रकारेणोक्तं स्थायै वक्ष्यते यजमानः पत्नीवाग्नी विहाय संवत्सरमतिक्रम्य प्रवक्ष्यस्येद्यदितदातयोः
पवित्रेष्टिप्रायश्चित्तमिति सूत्रे दीपे चोक्तत्वात् पवित्रेष्टिदेवताकः स्थायी पाकः कर्तव्यः य एवाहिताग्नेः पुरोडाशास्ते एवौपासनि
कस्य चरवह्युक्तत्वात् तत्र प्रधानादिदश अत्र ये पवमाना यतत्र प्रथमचतुर्थ पञ्चाष्टमदशमानि आज्यदेवताकानि तत्रान्वाधाने क्र
वापंचदेवताकोविंशतिमुष्टिनिर्वापात्मक एक एव चरुः द्वितीयचतुर्थ पञ्चाष्टमदशमानि आज्यदेवताकानि तत्रान्वाधाने क्र
मः आज्यभागांते अग्निपवमाने चरुद्रव्येण सरस्वती प्रीत्या माज्येन अग्निपावके चरुः सविता संसत्य प्रसवमाज्येन अग्निप
वमाने चरुद्रवायुनिधुतं माज्येन अग्निप्रतपति चरुद्रविष्णुशिविविष्टमाज्येन अग्निवेश्वानरं चरुद्रदधिकाव्यामाज्येन अग्नि
स्विष्टस्तुत इतरोषेणत्यादि निर्वापकाले अत्र ये पवमाना यजुष्टिनिर्वापामि अत्र ये पावका यरत्र ये शुचये अत्र ये व्रतपत
ये अत्र ये वेश्वानरा यत्वाजुष्टिनिर्वः ओक्षणे ये वमेव प्रधानहोमकाले क्रमः अत्र ये पवमाना यत्वाहः सरस्वत्येभि

४. सा. प्रा.
१२

यायेस्वाहा २ अग्रयेपावकाय ३ सपवित्रेसत्यप्रतावाय ४ अग्रयेशुचये ५ वायवेनियुत्ते ६ अग्रयेन्नतपतये ७ विष्णवेऽपिपि
शाय ८ अग्रयेवेश्वानराय ९ दधिकाव्याः स्वाहा १० यथाकिंग्यामः चरुहोमे वदानधर्मेण आज्यहोमोक्तद्वयीचतुर्गृहीतं
स्विष्टकृतिउपस्तरणाभिघारणेनेवाऽपावदानसिद्धिरापस्तवीयदर्शपूर्णमासद्वयोत्पादयामेष्टत्वात् बोधायनीयदर्शपूर्ण
मासपांशुयागेष्टत्वात्तथापवित्रेष्टा अध्वर्युर्जुहोमपस्तीयंदक्षिणपुरोडाशस्योत्तरार्धोत्सृज्यद्वयध्वोवाज्यादेकवारमेव
तिनपंचशः अर्नकयागसाधनद्रव्यस्य स्विष्टकृद्वदानमेकवारमेवकार्यमिति भागवताज्ञेमिनिनाउक्तत्वात्ततः पुरोडाशमेवोत्तरार्ध
द्वकृद्द्विहिरमिद्यारयतीत्युक्तत्वादत्रापितन्मते पूर्वद्वयीमुपस्तीयप्रथमचरुभागोत्तरार्धोत्सृज्यद्वयध्वोवाज्यादेकवारमेव
मादायशिष्यानाचरुणोचसहस्रकृद्वदानयद्विहिरमिद्यार्थहोमः युक्तमयुक्तवासङ्गि विचारणीयमेतत् इतिपवित्रेष्टिस्वाहापावः
समाशेषस्तु ले अवरोपोत्तरकृतेसमाशेषेऽग्निनाशश्चिद्वोमकालेद्वयमध्ये चेत्स्मरणंतदाकारिकोक्तवक्ष्यमाणमभ्युत्तुगमनप्रा
यश्चित्तंकुर्यात् तृतीयेहोमकालेत्स्मरणंतदापुनः संधानंकर्तव्यं तत्रज्वलन्नातिस्थादसमानुद्धरातिवत् तृतीयेहोमकाले
तुसंप्राप्ते पुनराहिति रिति त्रिकाड्यमुक्तत्वात् अवरोपोत्तरकृतेसमाशेषजातोऽग्निनाशस्तस्यप्रमाददिकमग्निनाशत्वेपरिक्लृप्त
प्रयोगरत्नेप्रमादिकाग्निनाशेपुनः संधानमुक्ततदत्रकृतेचेत्तदासर्वाण्यपिअग्निनाशकानिप्रादिकान्येवजातितदाअसमाधानं

१२

रुद्धं शांतिवज्रलेखं द्विरुपशान्तो यदा भवेत्सोमकालेऽर्थो नुगतश्चेदित्यादिनामग्निनाशनिमित्तानां नकोपि विशेषस्तथा
असमारुद्धं शांतिवदित्यत्र तृतीयेहोमकाले तु संप्राप्ते पुनराहितिः समारुद्धेऽग्निनाशे पुनराद्ये यमिष्टते इत्यादीनां प्रायश्चित्तानां
पिनप्रयोजनंतत्रापिप्रयोगरत्ने अथाश्रित्याहुतिः पत्न्युपवासश्च इदं यत् तस्मिन्वह्यामध्वेन तत्स्वतेयमिति भातिहोमकाले तत् प्रति
रागमनेवक्ष्यमाणं दुर्गागणं प्रायश्चित्तं ज्ञेयं बह्वीनामेकदेशापहारमनस्वतीत्युक्तमश्वित्तचंद्रिकायाः इदं सर्वत्रापि ज्ञेयं सर्वत्रापि
यत्ने विना प्रज्वालिते शोस्वयमश्विज्वलनिमित्तं प्रायश्चित्तं क उहीष्टस्वजातवेदोपध्मं निर्तमनः पशूश्च मह्यमावहजीवनंच
दिशादरास्वाहा मानो हिंसीऽज्ञातवेदो गामवपुरुषं जगत् अविभ्रदग्र आ गहि श्रियामापरि पाय स्वाहा रघ्वोरग्र प्रऽयदं के
चिन्नस्वाहाकारन्नकुर्वेति स्वयंजले चेड्हीयस्वेति द्वाभ्यां समिद्धयकारिकाक्षेपेथेवमेव अग्निनाशस्तुले उपघाताउक्ता
स्तत्र आश्रयपघातनिमित्तं पुनस्त्वेति समिधमाधारये पुनस्त्वादित्याह द्रावसवः समिधतां पुनर्ब्रह्माणो वसुनीथयज्ञेः घ
तेन त्वंतनु धोवर्धस्व सव्याः संतु यजमानस्य कामाः स्वाहा आदित्येभ्यो वसुभ्यो ब्रह्मभ्य इदं आधेयस्यापघाते तु पुनस्त्वे
त्येतया समिधितिकारिका बोधायनस्मृतमतायेत येव क्रत्वास्तुवाहुतिरधिका कानिचिद्धामविषयकास्तिप्रा

२२ सा. प्रा.
१३

यश्चित्तानि स्थापयति विषयकप्रायश्चित्तमध्ये लिखनानि कारिकाक्रमभंगभयात् इत्यादिपञ्चमकनाशयणपदं
तेन गच्छामि सागरे ओपासन्महोमविषयकप्रायश्चित्तनिरूपणं इदानीं स्थापकादिविषयकातिप्रायश्चित्तानि तत्र येन
केनापि निमित्तेन दर्शपूर्णमासस्थापकापाकयोः स्वकाले अनारंभे यथा हिताग्नेः पुरोडाशास्ते एवोपासनिकस्य चरवदित्याया
तत्र विभ्रष्टेष्टिवत्स्थापकापाकं पूर्णाहुतिपक्षस्तु वाहुतिपक्षवाह्यत्वाकाकारे स्वकाले आरभेत इष्टिपूर्णाहुतिनोत्पूर्वपूर्ववि सुवाहुतिः
धिबलीयासमिति बोधायनसूत्रात् तत्रादि इदं सोमदतिदेवतात्रयं अन्वाधानंतरति करितं कोशीधान्यतमभक्षयेत नि
अधःशमितादपतीमैथुनेन ब्रजेतामायदिनभक्षयेत् स्मृतिचंद्रिकायापुस्तकस्थः स ह्युत्पूर्वमिष्टं तद्विष्टं लघुभो
जनं नसायनोपवासः स्यात्तस्मात्तमिष्टविवर्जितमिति अत्र विशेषमहापस्तंबः अतस्मिन्नातस्य यथेतयोः प्रियं स्यात्
स्य यथेतयोः प्रियं स्यान्नदेतस्मिन्नहनिमुंजीयातामधश्चिदधीयातामात्मानमिति अत्र वज्र्याहारात् माषं मसूरं
मधुमाषं परान्नं मैथुनात्पुनर्वर्जयेदिति ब्रह्मान्नं रन्वाधानदिनं भरद्वाजोपि वर्जयेत्सर्वकाले तु स्त्रीतेऽगमिष्ये
जनं साख्यायनोपि कलहं कीर्तयित्रीतं ग्रहोत्सवं दुर्भाषणं तोयत्रिकं दृष्ट्याशय्या यद्यपि माणा विवर्जयेत् जावा

निरपि कंधारकास्तु लिखंश्च वर्जयेत्कोइवांस्तथा अन्तर्बहुवा इव क्रयविक्रयमेव च दंतगोचंच पूर्वेषु र्थागस्येता निवर्जये
त न सूर्यवसाक्षिणं श्रवणकान्कोरहपकान् माषान्मधुपरान्नानि वर्जयेदोपवस्तके बोधायनोपि सर्वमेतदधःकोशीधान्य
वर्जयेदंत्यत्र तिलेभ्य इति एतन्नियमातिक्रमेकारिकोक्तमत्र येन तत्र पतयेत्स्थापकापाकं कुर्यात् अन्वाधानानंतरप्रधानयागात्पूर्वेषु
हणंचेत्तदा प्रधानयागात्पूर्वमायभागात्तरे उदयजातवेदसं स्वाहा स्तुथायेदं चित्रं देवानामुपगादनीकं पञ्चस्वाहास्त
यायेदं एतद्वयं सूर्यग्रहं नवानवो भवति गायमानो दीर्घमायुः स्वाहा चंद्रमस इदं यमादित्या अः माघाययं तियमक्षित
मक्षितयः पिबंति तेन तोराजावरुणा बृहस्पतिराश्यायंतु भुवनस्य गोपाः स्वाहा चंद्रमस इदं इत्युक्तमापस्तंबीयभाष्ये अ
त्र सूर्येणाज्येन होमः अत्र बोधायनीयसूत्रतो दीपतश्च विशेषः सर्वत्र हविर्गते वितते स्तुथा चंद्रमसो ग्रहणेषु द्रव्यं तमसं उ
दयान्न इत्युक्तत्वाद्भयो ग्रहणेषु कमेव प्रायश्चित्तं सूर्यस्य दंमिति व्यवस्था उदयंतमसस्य रिपयंतोऽप्यातिरुक्तं न चंद्रमास्येदं
न देवं देवतास्यै मगम्योतिरुक्तमस्वाहा स्तुथायेदं उदयचित्रं मेतद्वयमुप्रागेवाक्तं सर्वत्र वितते यतकमणि

॥ १४ ॥ यजमानस्यार्तिर्जम्बोवा स्वप्नेरेतो विसर्गस्य इमं मे वरुणतत्त्वायामीति हेतुवाङ्मत्वा गंधपुष्पोपहारादिभिः शर्यमभ्यर्च्य पुनर्मीने लिङ्गि यं पुनरायुः पुनर्भगः पुनर्द्विगमे तु मा पुनर्ब्रह्मणं मे तु मां यन्मे धरतः पृथिवी नस्कन यदोषधीरशुसरद्यदाय इदं तत्पुनरादद दीर्घायुत्वा यवजं से यन्मेरेतः प्रसिच्यते यत्मा जाना यते पुनः तेन माममृतं कुरुते न स पुनः सकुरु इति बुद्धिर्वाँरेत उक्तं गे अक्षये ब्रत पतये स्कांती पाक कुर्यात् अन्वाधानानंतरं अथ रज्जु प्रकुर्वीत त्यादि निधायो परिचात्यां स्वपरिस्तृत्यादि सिध्यये इत्येतदं तेन कारिकाया मुक्तेन इध्मा बर्हिर्षी संन हो परिनिदध्यानांत हो परिनिधानं श्रौते मे त्रेयास्माते सुखीदर्वी पूर्णमासादिषु मे त्रेयो परि निरितं ज्ञात्वा बर्हि रध्मादि यद्यधो नि यते इह स प्रतिष्ठामनस इत्येतया पुनः स्काने तत्प्रष्टायेत ये वस्तुवाङ्मत्वा तिज्जुड्यात् इत्वा वा प्रतिष्ठापयेदिति सूत्रे दीपे चोक्तत्वात् बर्हि रध्मादि उपरि तिष्ठितं यद्यधो नि पतते तद् ब्रह्म प्रतिष्ठामनसो ब्रह्म वाचो ब्रह्म यज्ञानां हविषामाज्यस्य अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनं यज्ञः पर्वणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्वाहात् ताडति रसदवान् स्वाहा इत्येतया पुनः स्वस्कानेन प्रतिष्ठाप्य एतये वस्तुवाङ्मत्वा तिज्जुड्यात् ब्राह्मण इदं त्यागे इत्वा वा प्रतिष्ठापयेत् एव मन्येद्यपीति सूत्र एतस्या धीं दीपे एव मन्येद्यपि ते नि ति कषु सर्वत्र यथा

पन्ने अति क्रांतं कर्म पुरस्तादुपरिष्ठाप्रायश्चित्तान्तरं कर्तव्यं सामान्यमेतत् अस्यापवादः अति क्रांतं कर्म नाद्रियेत य
द्यथेत्युक्तं भवतीति सूत्रं एतस्यार्थो दीपे प्रमादात्सर्वमंगमलत्वात् सारस्मिन्मंगलते पुनः पूर्वमंगनं कर्तव्यं यदि प्रयोजनशून्यं भवति
तत्र प्रायश्चित्तमेव यथाशास्त्रे दत्तामलत्वादि न्नशास्त्रे वा बन्धापाकरणे ह्यते पुनः शास्त्रे दत्तं न कर्तव्यं प्रयोजनोभावात्
वेदतस्य तु वने स्वातस्य वने न अवहत्स्यावहनं न पिष्टस्य पिषणं दग्धस्य दहनं नित्यादिवचनादतेन कर्तव्यं केचिदर्थे
पेषपि मंत्रोच्चारणमिच्छंति किन्तु नैतथापि पेषमान्ताये मार्तिकेतथा पश्चान्मंत्राप्रयोक्तव्यामंत्रायतार्थसाधकाद
तिवचनादेतान्युदाहरणान्यवकाशयतथास्मार्तैरनीयते यथावहतास्तुलागृहीतास्तेषां कर्मणि स्वकाले संस्कार
श्च भवन् कर्तव्यं तदलत्वा उत्तरं कर्म ह्यते चेत्तदा प्रायश्चित्तमेव कर्तव्यं न पुनरवहत्स्यावहनं श्रवणा कर्मणि पु
रोडाशश्च केषिष्टस्य पिषणं दग्धस्य दहनं यथावा रध्माधानमलत्वा प्रधानं होने ह्यते तदुत्तरं तस्य स्मरणे ह्यते स
इधमः प्रयोजनशून्यो जातस्तत्र प्रायश्चित्ते नैव सिद्धिर्न पुनरिध्माधानं तस्य प्रधानं यागार्थमग्निमिधनार्थत्वा

ग. सा. प्रा.
१५

त. आज्ञाभागेन तस्य स्मरणेन विपर्ययस्य प्रायश्चित्तपूर्वकमिधमाधानं कृत्वा प्रधानध्यानः कर्तव्यः तत्र अथ ब्रह्मणो होत्राच्च
मनेत्यस्मिन् रवे विपर्ययस्य स्मरणेन तत्रैतत्सूत्रं तस्य सर्वप्रायश्चित्तं कर्तव्यं इत्युक्तत्वात् सर्वप्रायश्चित्तसूत्रं कर्तव्यमथवा कर्त
व्यमथवा वक्ष्यमाणं बोधायनोक्तं विपर्ययस्य प्रायश्चित्तं कर्तव्यं एतादृशं स्मृतेषु सूत्रेषु त्रिकारोक्तं यद्वादेवा इति युक्तं न निमि
तं प्रायश्चित्तं न भवति निमित्तानां परिमितत्वात् सर्वत्र द्रव्येदं कर्तव्यं यत्प्रस्तुतिरिति परिधिर्बहिः पवित्रवेदोपवेधम
यसंभारणं छेददोषघातेषु नाशे वा न्यथा लिङ्गं कृत्वा यथा लिङ्गमुपसाद्य त्वमग्ने अया सि प्रजापते इति द्वाभ्यां स्तुवाङ्
तीर्जुङ्ग्यादिति सूत्रात्प्रदीयाच्च बहिरिध्मा छेदे दोषे विष्मन्त्राद्युपहतौ माशौ वाऽन्यत्र पतञ्जलीयं तस्मिन् माणाहं चाल
थासादधित्वा स्तुवाङ्गीर्जुङ्ग्यात् ॐ त्वमग्नेऽअयास्य यासन्मनसाहितः अयासन् हव्यसृष्टिं वेयानो धीमन् पजः स्वाहा १
अग्नये अयस इदं प्रजापते न त्वदेतान्यन्ये रथीणां स्वाहा १ प्रजापतय इदं पवित्रनाशे द्वादिगणो वा प्रायश्चित्तमित्युक्तं
क्षेपे सतु मित्रादिगणो नात्र लिखितः कारिकायां पवित्रनाशे स्यात्पवित्रवत्ते चरति ति प्रायश्चित्तात्मात् सर्वत्रेध्मा बहि

१५

गदीनां सभाशयां प्रयाजादीनां मन्त्रान्करणेन नदि ते बध्नेने च यथा कत्रेति स्तुवाङ्गीर्जुङ्ग्यादिति सूत्रादीनां भ्यामि
ध्मा बहिरिध्मा नालिरेको यस्यावत्रा मन्त्रादीनदक्ष यजाति स्वाहा १ अग्नय इदं ॥ इध्मा बहिरिध्मा धेकेत्यान्यन्ते स पाद्यः सर्वत्र
प्रणिता प्राक्षण्यादिविध्युत्पातजलानां क्रियमाणानां सादिनानां वा विदुपाते च मसादिस्त्रावे जापो हिष्ठा मयो भुव इत्येवामुक्ता
ते पात्रे पूरयित्वा ततः मज्ज्यस्तुतापते पुनस्वादिष्टाधातिरुचया यज्ञस्यते अयः समुद्र इह विश्वभेषजः स्वाहा ह्युतस्य स
मुत्प्युतर्भवः स्वाहा १ ऋभुभ्य इदं ॥ अत्रापस्तबसूत्रं यदि प्रणीतास्ते देवपदस्य पुर्वो हिष्ठा मयो भुव इति तिसृभिः पुनर्ग
ह्मत्वा ततः नद्व्याङ्गीर्जुङ्ग्यादिति बोधायनमतस्य सुगमत्वाद्भिहोत्रे धिश्चिते मार्जास्वरो हि मृषाकादिभिरंतरा गमनेद्वा
दश गहीनेन सुषं पूरयित्वा जातवेदसे मनोव्यातिरिति द्वाभ्यां महाव्याहृतिभिस्तिसृभिरिति पंचभिर्दुग्गादिगणं जुङ्ग्यात् मन
स्वतीं च पुरुषादिभिरंतरा गमने येतदेव प्रायश्चित्तमित्युक्तं स हि होत्रस्मृते प्रायश्चित्तदीपे उक्तत्वात् प्रायश्चित्तदीपे एव द
शैर्गणमासं स्मृते सूत्रे च हवीं विषत्रकुत्रचित्कनंभ मनष्टुष्टविपरीतद्वयस्य दनस्त्रावितपतितस्फुटिकादिनिमित्तेषु

७. सा. प्रा.
१६

अविजयवानविडासकाकरवरमगपशुपक्षिसरीसृपादिषु अग्नीनामंतरागमने अस्तिजावामंतरागतेषु हादशपरिहारेन स्तुत्यं
पुरथित्वा उर्गमनस्वतीमहाव्याहृतिभिस्तिस्त्राजुड्यात् इत्युक्तत्वाच्च नस्मात्तेपिसंभावितनिमित्तेषु अस्तिगम्यारतरागमने
हादशपरिहारेषु नः स्तुचंपुरथित्वा उर्गदिगणजुड्यात् नात्रपुनरिष्टमनस्वतीमातु औपासनमस्तु एव अग्निहोत्रप्रकर
णे अस्तिस्वितत्वात् जातवेदसे स्तुनवानसो न व्यग्निः स्वाहा दुर्गायेदं मनोज्योतिषुषता माज्यमेविहिनो धृतेन स्वाहा मन
सेज्योतिषुदं हरप्रयेव स्वाहा अन्नयेष्टधियेमहतदं भुवोवायवेचां तरिक्षाय च महते च स्वाहा वायवेचां तरिक्षाय महत
दं सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा आदित्याय च दिवे महतदं दुर्गायेदं औपासन होमकाले तरागमने योदं जेयं
तत्रपुनर्मनस्वतीष्टिरिति विशेषः अत्रपारिजाले विशेषः पाशशरत्रायश्चित्तकंदे होविप्रो ब्राह्मणाग्नीवापतीगाहि
जोत्तमो अंतरेण यदा गच्छेत्तत्पतं चरेदिति एतद्वर्त्मकालविषयं कर्मकालेषु विशेषस्तत्रैव होमकाले तथा हो
हे स्वाध्यायेदारसं ग्रहे अंतरेण यदा गच्छेद्दिजिष्वां द्रायणं चरेदिति दोरे सान्ताव्याद्यं गभूते एतच्चाभ्यासविषयं आ

१६

तथैवातुस्त्वपरिहारार्थे यक्ष्मण्यहीतस्त्वपरिहारार्थे च षडाङ्गतिचरुहोमं करिष्ये ३

आऽयाधिप्रपणार्थी न द्वावुहतेथी नित उसाय हवीये मनस्वतीं जुड्यादिति दीपे उक्तत्वाद् अग्नेः पुनरगारानयोद्या भौमनस्वतीं जुडु
याद्यजुः पाठेन गृह्याधिकारिकाया तृतीयाध्यायोक्ता निम्नार्तप्रायश्चित्तानि एवं गुणे पुण्यतिथौ व्याधितत्वपरिहारार्थं च
षडाङ्गतिचरुहोमं करिष्ये इति संकल्प्यामि मुपसमाधाय तदगमनवाधानं करिष्ये अस्मिन्तत्वादिने प्राविद्यादिचक्षुषी आ
ज्येतेत्येतमुक्त्वाऽत्र प्रधाने यक्ष्मण्यहोमं चरुद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतमित्यादित्यद्यो यक्ष्मण्यपरिसमूहनादिपूर्णा पात्रनिधानी
तं हत्वा अग्नेः प्रत्यक्षपवित्रवतिशूरे चतुरश्रतुरोमुष्टीत्तुं गीनिरुद्यथेव प्रोक्ष्याववद्यातादिचरुप्रपणार्तं हत्वाऽज्यसं
स्काराद्याऽयभागांतेऽवदानधर्मेणावदायामुंचामित्वेति पंच चर्चस्य सक्तस्य प्रजापतिर्यक्ष्मणाशनस्त्रिष्टुपुं अंत्यानुष्टुपराज
यक्ष्मणाशनचरुहोमे वि० ३० मुंचामित्वा हविषाजीवनायकं १ यदि क्षितायुर्यदिवापरेतो १ महं आक्षेपरातशारदे
न ३ शतं जीवशरदेव धर्मान ४ आहर्षत्वाविदंत्वा ५ पंचसु यक्ष्मणाशनायेदं ६ षष्टिष्टकृतं ततः स्विष्टकृतादि
होमशेषं समापयेत् अथाशुभस्वप्नदर्शनरूचिता त्रिष्टुपुं स्वप्नप्रदर्शनरूचितारिष्टपरिहारार्थं स्त्र्योपस्काने वि०

अद्यातो देवस वि० विश्वानि देवः सवितः० सुव० यच्च गोर्धति पंचर्चस्य त्रितभ वि० उपस्य देवता पंक्तिः कुंदः० सूर्योपस्था० य
 च्च गोपुडुः स्व० तिष्ठं वाद्या कृणवते० तदन्नायतदपसे० यथा कलायथा शपे० अजे प्राद्या सनामवा० यद्वयो मेराज नित्यस्य
 चत्स नदीवरुण स्त्रिष्टुप० उः स्वप्रद० शीतेः० सूर्योपस्थाने० यो मेराज न्युज्यो वासखा०१ ह्युतादि निमित्तक दोष परिहारार्थं सु
 चक्षुः इति मंत्रजपं करिष्ये० स्नात्वा पीत्वा क्षिते सुप्ते भुक्त्वा रथो यस्य पणे० आचारतः पुनराचामे द्वा सो विपरिधा यचैति
 याज्ञवल्क्यवचनात्० हिराचमनपूर्वकं मंत्रं जपेदिति श्रुते० जंभिते तु जंभादि निमित्तकादि दोष परिहारः० अमनोर्जन नि
 मितः पापगंधाघ्राण निमित्तः० अक्षिस्थं दनानि० कर्णध्वेन निमित्तक दोषः० स्तस्मिन्निमित्तै संकल्प्ये ज्ञेयः० सुचक्षुः आ
 नक्षीभ्यां मृयासं सुवचो मुखेन मुखे कर्णौभ्यां मयि दक्षकद इति० षण्णानि निताना मय मेव मंत्रः० अगमनीयागम
 ने० अगमनीयागमन निमित्तक दोष परिहारार्थं पुनर्मोमे विविधाभ्यामाज्याहुतीर्होथा मीत्याहुत होमपक्षौ समिदाधान
 पक्षौ समिधो होथामीति० जपपक्षे तु जपं करिष्ये० अगमनीयागमनं तु रजस्वला भार्या गमनं० निषिध्य तिथ्यादौ स्व

भार्या गमनं वा० अयाज्य याजन निमित्तक दोष परि० अयाज्य याजने० अयाज्यस्तु त्यस्ता र्तिज्या० अभोज्य भोजने भोजन निमित्त
 क दोषः० अभोज्य भोजनं तु लघुना दिगणकान्नादि च० अप्रतियाह्येतु० अप्रतियाह्यप्रतियह निमित्तक० अप्रतियाह्यं रात्रिं विषा
 दि० यूषोपघात निमित्तकं चैव्य यूषोपघाते० अग्निचमनं च यूषस्पर्शः० एतेषु निमित्तेषु नर्मोमे विद्रिष्टं पुनरायुः पुनर्भगः पुनर्द
 विण मेतु मां पुनर्ब्रह्मण मेतु मां स्वाहा० इमे ये धियाया सो अग्रयो यथा स्थान निहकल्पता० वेश्वा नरो वा वृधानो लय कृतु नेन
 ह्यनो कदया दं० तरममृतस्य केतुः स्वाहेति० अव्याधित स्वापकादीनां दित्यास्तमयं निमित्तक कर्मणितु० अव्याधित स्वा
 यकादीनां दित्यास्तमयज नितप्रत्यवाय परिहारार्थं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्य विहित कर्म प्राप्त स्वापकादीनां म
 स्तमादित्योदय निमित्तक कर्मणि० विहित कर्म प्राप्त स्वायकादीनां मादित्योदय प्रत्यवाय परिहारार्थं प्रायश्चित्तं क
 रिष्ये० येन सूर्येति पंचर्चस्याभितया आद्याज गती द्वितीया त्रिष्टुप अंते द्वेज गत्यो सूर्योपस्थाने० उदिते तु यस्य
 ते विश्वेति चतस्रः० आगारोपरिकपो तोपवेशतादि निमित्तक कर्मणि० आगारोपरिक पो तोपवेशन सूचि

स. सा. प्रा.
१८

तारिष्टपरिहारार्थं देवाः कपोतइति स्तुतेन प्रत्यक्षमाज्याहुतीर्होष्यामीति होमपक्षेः जपपक्षतु देवाः स्तुतं जपं करिष्ये इति विशेषः
देवाः कपोतइति पंचर्चस्य स्तुतस्य कपोतो विप्रवेदे वाजगती आगारोपरि होमे जपे वा विनि कपोतस्यागारसमीपगमने तु
कपोतागारसमीपगमनस्य चितारिष्टपरिहारार्थं निति विशेषः आगारं गृहं अर्थार्थं गमननिमित्तकमेणितु अर्थ
सिध्यर्थे वयमुत्वापथस्य हाइति प्रत्यक्षमाज्याहुतीर्होष्यामीति जपपक्षे तु वयमुत्वापथः स्तुतं जपं करिष्ये इति विशेषः व
यमुत्वेति दशर्चस्य स्तुतस्य भरद्वाजः पूषा गायत्री अष्टमनुष्टुप अर्थे सिध्यर्थे हो पूषो व्यागः अथ नष्टः काभार्थकमे
णितु नष्टकाभार्थं संपूर्णं त्विचिदुषेति स्तुतेन प्रत्यक्षमाज्याहुतीर्होष्यामीति जपपक्षे तु स्तुतं जपं करिष्ये इति विशेषः स
पूषः संपूर्णं त्विचिदुषेति दशर्चस्य स्तुतस्य भरद्वाजः पूषा गायत्री नष्टकाभार्थं होमे वि प्रज्ञा होमे तु प्रज्ञाका नो ह संपूर्ण
न्नाज्यादि होमो जपो वा पूर्ववत् महाध्वादि गमननिमित्तकमेणितु महाध्वादि गमनसंभावितो नैकदुःख भयपरि
हारार्थं संपूर्णं न ध्वन इत्यादि पूर्ववत् संपूर्ण ध्वन इति स्तुतस्य कएवः पूषा गायत्री महाध्व गमने वितियोगः भयं क

१८

मार्गगमने तु मार्गभयनिवृत्त्यर्थं निति विशेषः व्याधितत्त्वपरिहारार्थं च रुहो माद्येतदंतानां प्रयोगाणां सूत्रकारिकात् तृतीयाध्याये
आदित आरभ्याने यं स्तुतं तृतीयाध्याये धेवमेव अथोपासनाय तु गमनं प्रायश्चित्तं तत्राश्रयतु गमनोत्तरमाचम्य प्राणा
नाय च्य ओपासनाश्रयतु गमननिमित्तं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्य तत्र प्रायश्चित्तस्य पक्षत्रयं पल्युपवासः यजमानोप
वासः आज्याहुतिश्चैति तत्र सुगमत्वाद्वाज्याहुतिरेवोच्यते अथातनाइस्मा यो ह्यापतनमुपलि द्योहि रव्यप्त्रोत्रि
यागारादग्निना हृत्य भुवः स्वरो मिति प्रतिष्ठाप्य परिमसूय परिस्तीर्य पयुष्ट्या ज्यं संस्तुत्य स्तुवं संस्तुत्या योश्चैति विमदे
ऽया लक्ष्मिः पत्तिः ओपासनाश्रयतु गमननिमित्तं प्रायश्चित्तं ज्यहो अथाश्रयान् भिक्षास्तीक्ष्ण भेषजं स्वाहा अग्नये ज
यस इदं सर्वं प्रायश्चित्तं करिष्ये स्तुवं स्वः स्वाहा प्रजापतय इदं परिस्तरणा निविस्तय पयुष्ट्या पयुष्ट्या कालप्राप्तो मे कुर्वीत इदं प्राय
श्चित्तं एका दशदिनपर्यंतं मग्निनाशे पिसमस्तमेव तद्ध्वं त्वाज्ञा होमादियुक्ते पुनः संधानं पल्युपवासपक्षे तु ओपासनाश्रयतु
गमननिमित्तमुपशान्तिमोपासनाश्रयपल्युपवासप्रायश्चित्तेन रुत्यादधिष्ठे इति संकल्प्य पूर्ववदग्निप्रतिष्ठाप्य कालप्राप्त

१२. सा. प्रो. होमं कुर्यात् तन्पत्नी तु तस्माद्धोमकालादारभ्यान्त्यहमकालपर्यंत उपवसेत् यजमानो पवासपक्षे ध्रुवमेव अत्र द्वादशरात्रपर्यंत
 तमिदमेव प्रायश्चित्तमित्युक्तं तन्मूलं तु सूत्रं नीत्यानुग्रहीतस्याद्यदिरूपशान्तेः पत्न्युपवासोदित्येक एतत्सूत्रं तु यदि प्रादुर्भू
 रण उद्भास एतत्त अन्यस्माद्धोमकालापर्यंत उपवसेदित्येक एक यद्वा यजमान उपवसेदित्येक अथाश्विनोदित्येकामाहुतिं जुहुव
 यादित्येक अतः शोभोत्तरदर्शनात् अन्यतु पूर्वसूत्रमेव व्याचरन्त्युः नित्यं द्वादश उक्तार्थं नित्यमाचमनमिति यथा अनु
 शब्दः पश्चाद्वचना एतदुक्तं भवति यदि वेवाह्योत्तरहीतः दायविभागकाले गृह्यते गृहीतोऽपि वानष्टोद्वादशरात्रमतिक्र
 तस्तत उक्ताया क्रिया पश्चाद्गृहीतो भवतीति तत्र विवाहाज्याहुतयोऽनाहुतयोश्च प्रवेशनीयाऽयाहुतयश्च हृदयजनं च
 भवति न्यत्र कृत्या संस्कारत्वात् होमद्वयं चात्र समानं तत्र स्यात् कानाहोमोत्रपत्नं जलनाकार्यः तद्दोमे तस्य साधनत्वे
 न दृष्टत्वात् गजावपनंतु स्वयमेव करोति न भ्रातेति प्रायश्चित्तविषयकारिकायां ओपासनां तु गच्छेच्चैव पक्षोपादि
 पूर्ववत् आहृत्यो त्रियागारास्पतिश्च हविर्भुजं अन्यस्माद्धोमकालात्तन्नीनात्रीयाद्यदि वा गृहीतं ययुर्हनादि वा शतौ सं
 स्मृत्या ज्येष्ठपूर्ववत् अथाश्विनोदित्येकामाहुत्याय पूर्वजुहुयात्यर्थेति सर्वं प्रायश्चित्तं तु परिभाषा प्राप्तं सर्वं समस्तव्याहृतिभिः ३

रेकाज्याहुतिः सर्वप्रायश्चित्तनिमित्तसंज्ञा अग्रावनुगते यस्य होमकालद्वयं व्रजेत् उभयोर्विप्रवासे वा लौकिकाग्निर्विधीय
 ते इति यद्वा जपार्श्वज्ञानकयोर्वचना पूर्वार्धे तस्यायेण च त्तिकारस्य नाभि मते गृहीतोऽपि वानष्टोद्वादशरात्रं स्तन उक्तया
 क्रिया पश्चाद्गृहीतो भवतीति तदुक्तत्वात् उक्तया क्रियया नाम लाजाहोमादित्युक्तपुनः संधानेत्यर्थः ओपासनां तु
 रनुगमनप्रायश्चित्तं च तिस्रुदभिप्रायेणेदं लिखितं अथ यथांतरायाभिप्रायेण तु स्वयुक्ता चान्यदेवात्र विचार्यते तदेव
 ओपासनां ग्रेरनुगमनसंकेनित्यानुग्रहीतः स्याद्यदिरूपशान्तेः पत्न्युपवासोदित्येक इत्येतत्सूत्रं तु यदि गृहीतोऽपि वानष्टोद्
 द्वादशरात्रमतिक्रान्तस्तत उक्तया क्रिया पश्चाद्गृहीतो भवतीति अनयाहुति कृत्युक्तया द्वादशरात्रपर्यंतं अथाश्विनोदित्येक
 नेनैव पक्षे पणं यस्याश्चित्तमुक्तं तदग्रावनुगते यस्य होमकालद्वयं व्रजेत् उभयोर्विप्रवासे वा लौकिकाग्निर्विधीयत
 ३. स्मृति इति चेद्विद्वि कायां ज्ञानकवचनस्य अपि दृष्टत्वादेव तस्यैव वचनस्य यत्तपार्श्वे लिखितत्वाद्दूनामनुग्रहस्याश्रय इति
 न्यायाद्दत्तित्युक्तिकायाः पौरुषेयत्वेन दुर्बलत्वात् गृह्यकारिकायां मेकरात्रादिदिनमर्यादानुक्तत्वात् द्वादशरात्रम
 नेनैव प्रायश्चित्तेन सिद्धिरित्यतिप्रसंगेन लौकविहितत्वाच्चोपेक्षणीयं यत्र कश्चिदपस्तवीयानां सुदर्शनभाष्य

२०
२०

कारमते सार्वकालिकामयाश्चेति याश्चेति पाक्षिकं प्रायश्चित्तमुक्तं तदेव शाखांतरियत्वादिदमस्त्विति चेह दिष्टा तितर्हिसवदा
एतावदेव प्रायश्चित्तं भवतु द्वादशरात्रमित्येवमर्यादानकार्ये निमनतु प्रतिभातिसिद्धिरुक्तं मयुक्तं विचारणीयमेतदस्मिन्पक्षे
अनुगमनोत्तरहोमकालद्वयपर्यंतमेव अयाश्चेति प्रायश्चित्तं तदूर्ध्वं जाहो मादियुक्तं पुनः संधानं कार्यमिति विशेषः पक्षे
पवास स्वयमुपवासपक्षयोस्तु सुतरामयं नियम इत्यलं प्रसंगेन इत्यापासनाश्च अनुगमनप्रायश्चित्तं अन्वा
हिताश्च अनुगमनप्रायश्चित्तं अन्वाहिताग्निप्राग्यागादेनुगमनेतु पूर्ववदग्निमुत्पाद्य अन्वाहिताग्नेः प्राग्यागादेनुगमननिनि
तु पुनरन्वाधानं करिष्ये इति संकल्प्य त्वितिभिः समिधावाधाय भर्षुवस्वरित्युपस्थय सर्वप्रायश्चित्तं दुत्वा स्नात्वा पाकुं
र्यात् अत्रका अन्वाधाने कृते यागात्पाकुं चेदनुगतो भवेत् प्रायश्चित्तं मिदं कृत्वा पुनरन्वाधायाया व्याहृत्याख्य
रूपस्थे य इति बोधा यनाशयं आप्याडित्तं च जुहुयाद् भुवं स्वरितोऽनुदति अन्वाधानोत्तरप्रयाणनिमित्तकर्मणितु अ
न्वाहिताग्निप्रयाणनिमित्तं तुभ्यंता इत्याज्याडित्तं करिष्ये तुभ्यंतेति मंत्रस्य अंगिरा विरुपाक्षपिः अग्निदेवतागायत्रीकुदः
अन्वाधानोत्तरप्रयाणनिमित्तकाज्याडित्तं तुभ्यंता अंगिरस्तम विश्वा सुक्षितयः यध्वं अग्रेकामाययमिरे स्वाहा अग्रे

२०

य इदं इति कृत्वा उक्तविधिनाग्निं समारोपय गच्छेत् अत्र सत्रं अन्वाहिताग्नेः प्रयाणोपपत्तौ पथगग्नीन्त्येयुस्तुभ्यंता अंगिरस्तमेति वाज्यडित्तं
दुत्वासमारोपयेत् अत्रकारिका अन्वाधाने कृते पश्चादग्निमारोपयेद्यदि तुभ्यंता इत्युक्त्वा दुत्वावद्भिमारोपयेत्तत एव मन्वाहिताग्निः
प्रयाणोपपत्तौ तुभ्यंता इत्युक्त्वा दुत्वासमारोपय गच्छेत् एवमन्वाहिताग्निराज्येति सूत्रात् सर्वत्राज्यहोमि आज्यसंस्कारः स्तुवसेसा
गंश्च जेयः श्रातस्त्रे प्रवासापस्थाने रं वतु हतो आज्याडित्तं जुहुयादित्यत्र आज्यग्रहणादाज्यसंस्कारस्योक्तत्वात् औपासनहोम
लोपनिमित्तं तु औपासनहोमलोपजनितप्रत्यावायपरिहारार्थं मनस्वत्या चतुर्गृहीतं होत्रामीति संकल्प्य शुचिचक्षुर्गृहीतं
होमं वा अत्राश्रयीत होमानामनुष्ठानं क्रता क्रतं द्वादशरात्र पर्यंतमेव इदं तदूर्ध्वं चेदग्निनाशः तत्र नित्यहोमे तु तिक्राते सं
स्तुत्याज्यं च पूर्ववत् चरुं गृहीत्वा चाज्यं च मनस्वत्या जुहाव्यथे तिकारिका अग्निहोत्रहोमे च प्रतिमंत्रमेकं इति सूत्रं आह्लाद
रादिना देवसूध्वं विधिद्यते ननु प्रायश्चित्तं तु यत्प्रोक्तं मग्निव्यागोपपातकं मनुना तत्प्रकुर्वितत्र कालातु सारतः त्रमासिकं गो
वधोक्तं त्यक्त्वाग्नेर्निष्कृतिर्भवेत् चांशयणे वा होम्यस्य दानं वापि समाचरेत् संवत्सरं तु त्यक्त्वाग्निः कुर्याच्चाद्रायणं त्रतमित्या

ज.स.प्र.

२१

दिकारिका विधिन्नाग्नौ तु तत्र यावत्कारु विधिन्नाग्निदोषजनितप्रत्यवायपरिहारजात दिनसंख्यात्तं प्रायश्चित्तं होम्यदानं च कृत्वा
विधिन्नाग्निदोषजनितप्रत्यवायपरिहारजात दिनसंख्यात्तं प्रायश्चित्तं होम्यदानं च कृत्वा विधिन्नाग्नौ पुनः संधानं करिष्ये
इत्यादि पुनः संधानप्रकरणे उक्तमपि प्रकरणे उक्तमपि प्रकरणादितोत्तं स्थाप्यापाकत्रयातिपातनिमित्तैतु स्थाप्यापाकत्रयाति
पातेन विधिन्नाग्नौ पुनरुत्थं पुनराधेयं करिष्ये तथा समारुढं समिन्नाग्नौ पिसमारुढं समिन्नाग्नौ विधिन्नाग्नौ पुनरुत्थं पुनराधेयं करिष्ये इति संकल्प्य उभयत्रापीदं पुनराधेयं पुनः संधानं कर्मांतरं तस्य विधिर्ज्ञेयं तमतेनोध्यते
वैकृतवत्संकल्प्याभ्याधपिकसंभाराव्यथासंभवमाहृत्यतेषु प्रोत्रियादिगृहादावुत्तमग्निं प्रतिष्ठाप्य ययुर्हनादिकं कृत्वा उक्तवत्
ज्ञेयं संकल्प्य स्तुवेणायाश्चैत्यनयेकया उपजुहुयात् अत्रकारिका तृतीयप्रश्नतीतोत्तुपर्वणा मतिपातेन पुनराधेयमिच्छंति के
चिद्व्याविदो जनाः एतन्मूलं शिरण्यकेशी गृह्यसूत्रे यदि पार्वणो विधिर्ज्ञेयततस्मिन्पथि कृतेन याजयेद्यदि होवैश्वानरपथि
कृतो यदि वक्त्रपुनराधेयति समाकृते समिन्नाग्नौ पुनराधेय इत्यते वक्ष्यामि पुनराधेयं पेतस्वामितो मतं अग्न्याधेयिकसंभारा
व्यथासंभवमाहरेत् उपलेपादिकं कृत्वा संभारान्निदधातिता न संभारे धादधात्यग्निं प्रात्रियादिगृहीहृतं ययुर्हनादि
कं कृत्वा संकल्प्या उपच पूर्ववत् स्तुवेणावुत्तुयादावुत्तमयाश्चैत्यनयेकयेति तत्रोभयाति क्रमे उभयाति क्रम निमित्तं अग्नये

पथिकृते स्थालीपाकं करिष्ये इति संकल्प्याग्रये पथिकृते त्वाजुष्टं निर्वपामि इति सर्वं स्थालीपाकवत् तत्रकारिका उभयातिक्रमे
कार्यं श्रुतः पथिकृते भवेदिति स्थालीपाकातिक्रमेण तु पूर्णमासं स्थालीपाकातिपत्तिं जनितदोषपरिहारार्थं यथाक्रममुच्यते
स्थालीपाकः तथादर्शेतु दर्शस्थालीपाकातिपत्तिं जनितदोषपरिहारार्थं मिति विशेषः अन्याग्नौ विशेषः अन्यास्ययं
जनेतु अन्याग्नौ स्वयं यजननिमित्तमिति विशेषः स्वाग्नावन्ययजनेतु स्वाग्नावन्ययजननिमित्तमिति विशेषः चतुर्धपि नि
मित्तेषु अग्रये पथिकृते स्थालीपाकमतिक्रमवत् तत्रकारिका स्थालीपाकत्वतिक्रमे मध्यग्नौ स्वयं यजेत स्वानाव
न्यायजहोपिकार्यः पथिकृतश्चरति यद्यमावास्या पूर्णमास्या वा तीयाद्यदि वा अन्यस्याग्निषु यजेत यदि वा स्वान्याग्निषु
यजेत तिसृत्रं अग्निपथिकृतं स्थालीपाकं स्थाने पूर्णाहुतिपक्षे तु पक्षिः स्थालीपाकं स्थाने पूर्णाहुतिहोष्ट्याभीति सं
कल्प्युः सुचिद्वा दशगृहीतेनाग्रये पथिकृते स्वाहेति पूर्णाहुतिर्जुह्यात् सुवपूर्णाहुतिपक्षे तु सुवपूर्णेनाग्रये पथिकृते स्वा
हेतिर्जुह्यात् तत्रकारिका आज्यं दशगृह्यत्वात् स्तु गृहीत्वा पूरयेत्सुत्रं तथा वाज्याहुतिः कार्पासा पूर्णाहुतिरिष्टुते सुवपूर्णाहु
तिर्वास्यादिहैकेयाज्ञिका विडुरिति इष्टिपूर्णाहुतिस्त्ववाहुतीनां पूर्वपूर्वविधिवाभीयां समितिर्बोधा यनस्त्रं अत्रान्यत्रापि

च अपिवा प्रायश्चित्ते पीनां स्थाने तस्यैतदेवताये पूर्णोऽतिजुड्यादिति विज्ञायत इति सूत्रं एतस्य सूत्रवृत्तिकारमतेनारध्वद
शं पूर्णमासस्यैव पूर्णोऽतिः अन्यथेयकारमतेन यथाश्रुत एवार्थः अनुष्ठानमयेवमेव आलु स्यादिना पूर्णो तोडतायानिष्टिप
यासमाज्ये श्रीह यश्चतुर्त्रोक्तदक्षिणाचावश्यं देयमितिसा यं प्रातमिपुनर्भावं अर्वाकुराभ्यापरासादभिरायतनाहृदिर्नमते अ
र्वाकुराभ्यापरासादभिरायतनाहृदिर्नमते अर्वाकुराभ्यापरासादभिरायतनाहृदिर्नमते अर्वाकुराभ्यापरासादभिरायतनाहृदिर्नमते अ
पणे वि इदंत एकं परं उत एकं तृतीयेनऽपि वासं विशस्व संवशनेतन्व आहरे धि प्रियो देवानां परमेज निवेदय्य श्रो प्रक्षि
पुसर्वं प्रायश्चित्तं जुडुयात् तत्रकारिका अर्वाकुराभ्यापरासातुवाहिरायतनाहृदिर्नमते प्रायश्चित्तसमाप्त्यंतं समर्थो जीवितुं
यदि इदंत इत्तु चातस्य स्थाने धिप्रक्षिपेत्पुनः आलु स्यादिना पूर्णो तोडतायानिष्टिप प्रायश्चित्तसमाप्त्यंतं समर्थो जीवितुं
परासादिदंत एकं परं उत एकं मिमिसंवेदिति सूत्रं राभ्यापरासातुवाहिरायतनाहृदिर्नमते प्रायश्चित्तसमाप्त्यंतं समर्थो जीवितुं
इति होत्राणो केनोक्तं तस्मिन् स्थितेऽध्वर्यावनीयसमीपे स्थिताभ्यस्तत्राभ्याशस्यतीति श्रुता उक्तत्वात् राभ्यापरासा
त्परस्ताहृदिर्नमते तु राभ्यापरासात्परासाहृदिर्नमते निमित्तं प्रायश्चित्तं इदंत एकं मिपुनर्भावं आलु स्यादिना पूर्णो तोडतायानिष्टिप

पथि कृते स्थालीपाके कुयीत् पूर्णोऽतिजुडुयादिति विज्ञायत इति सूत्रं एतस्य सूत्रवृत्तिकारमतेनारध्वद
रुः पथि कृतः कार्यः पूर्णोऽतिजुडुयादिति विज्ञायत इति सूत्रं एतस्य सूत्रवृत्तिकारमतेनारध्वद
लीपाके समाश्रुत इह विरशुक्षिप्त्वाऽन्वाधानादियागः पुनः कर्तव्यस्तत्र ध्याधानांतरं देवता स्थालीपाके न यक्ष्यति संकल्प्य
देवताके स्थालीपाके कुयीत् अत्रकारिका इध्याधाने कृतं देवप्रधानं विरत्रचेत् तत्कालेन जुडुयादाज्यमउष्टं च जुहोत्यथा एवं
समाश्रुय उष्टं दशप्रक्षिपेदथ अववाधनादिको यागः पुनः कर्तव्य एव त्विति प्रागाहवनाच्च दोषे पीति सूत्रं अत्रत्या विशेषो
वक्ष्यते इध्याधात्सर्वतदेवताकहविर्दोषे तु इध्याधानात्सर्वतदेवताकहविर्दोषनिमित्तं तदेवताकहविः पुनरुत्साद्य पूर्ववत् समापयेदिति नात्र पुनः स्थालीपाकः
पथेत् अत्रकारिका प्रागिध्याधानतोऽष्ट प्रधानं विधित्वथ तद्विः पुनरुत्साद्य पूर्ववत् समापयेदिति नात्र पुनः स्थालीपाकः
॥ अत्र पूर्वोक्तमेव सूत्रं अंगहविर्दोषे तु निमित्तमंगहविः पुनरुत्साद्य धि श्रोति संकल्प्याज्यं पुनरन्य गरीत्वा सुवांगं होमं समाप
येत् अत्रकारिका अगानां च ध्वविर्दोषं तदुत्साद्येत्पुनरिति अत्यंतगुणभूतानामिति सूत्रं स्विष्टकृदथोऽपि स्विष्टकृद
र्थोऽपि निमित्तमाज्येन स्विष्टकृद्यागं करिष्येति संकल्प्याज्येन स्विष्टकृते जुडुयात् स्विष्टकृत्यविषोदोषः आज्येन वत् समापये

दितिकारिकादोपास्तु प्रच्युतेस्तुनरेवः केवैः कोटोर्वामेध्यमेविभिः कसास्करुक्रमज्ञास्त्रिभूत्रस्वेदपुरीषकैः शोभाधिरविवाभ
 त्सुंष्टनिस्तुहेवीषितु भिन्नानिचैवसिक्तानिदुष्टानिस्तुः क्षिपेज्जले स्तुभूमेदेतुअन्यास्तुवमाहृत्यतयाजुडयाव भिन्नोस्तुचंप्राकु
 दंडं प्रत्यक्षपुष्करंअमौक्षिपेत् एवमन्यान्पिबानस्थत्यानिप्रा ग्दग्न्याग्नौक्षिपेत् अत्रकारिकारिका स्तुक्चोद्विधेततर्ह्यन्यामाह
 त्यजुडयाव्यविः बानस्थत्यानि भिन्नानिप्राग्दग्न्यानले क्षिपेत् अन्य ग्दग्न्याग्निसंसर्गेन अन्य ग्दग्न्याग्निसंसर्गेदोषप
 रिहा मग्नयेविविचयेच्छालीपाकंकरिष्येदुलिसंकल्याग्नि द्येस्वामिनायुगपथे समिधो गृहीत्वातस्मिन्मस्यष्टे शोसमारोपये
 त्रेणप्रताप्याऽकागिरइतिविभज्यलोकिकाग्निद्वयेप्रतिपाद्यस्वास्वासमिधेप्रत्यवरोहति निक्षिप्येविविचयेच्छालीपाकं
 अग्नयेविविचयेत्वाजुष्टे निर्वेपामीतिसर्वच्छालीपाकवत् पूर्णाहुतिर्वास्तुवा इतिर्वा अत्रकारिका संस्रष्टायस्य ग्दग्न्याग्नि
 रन्य ग्दग्न्याग्निनायदि चरुर्विविचयेकार्येयद्वापूर्णाहुतिर्भवेत् अग्नीर्गुणीर्भवेदोषविविचित्यादिकोयुगारति अथाग्नेयह
 रइतिसूत्रं मिथ्येद्विविचयइतिसूत्रेण इहाहेतुगहादाहनिमित्तमग्नयेक्षामायच्छालीपाकं इतिसंकल्याग्नेयेक्षामाय
 त्वाजुष्टेनिः सर्वच्छालीपाकवत् अत्रकारिका चरुक्षामायकर्तव्या ग्दग्न्याग्निपुवेभवेत् इति अग्निवतेक्षामायागादह

इतिसूत्रं शवाग्निनाग्दग्न्याग्निसंसर्गेन शवाग्निनाग्दग्न्याग्निसंसर्गेनिमित्तमग्नयेश्चयेच्छालीपाकं अग्नयेश्चयेत्वा
 जुष्टनिर्वेपा सर्वच्छालीपाकवत् पूर्णाहुतिर्वा अत्रकारिका शवाग्निनातुसंसर्गेकुर्वीतरुच्येचरेप्रायश्चित्तचच्छानेपू
 र्णाहुतिरिह्यतेइतिसंसर्गेनेग्निनात्येति सूत्रं अन्येतेत्यत्रअन्यइतिशवाग्निरुच्यतइतिहतिः पचनाग्निनातुसंसर्गे
 पचनाग्निनास्वग्दग्न्याग्निसंसर्गेनिमित्तमग्नयेसंसर्गेयेच्छालीपाकं अग्नयेसंसर्गेयेच्छालीपाकं अग्नयेसंसर्गे
 यत्वाजुष्टे निर्वे सर्वच्छालीपाकवत् अत्रकारिका याग्याग्निनातुसंसर्गेसंवर्गायचरुर्भवेत् इति याग्याग्निसंसर्गेयेतिसूत्रे
 ग्राम्यचयानादितिहतिः वेद्युतेनसंसर्गेतु वेद्युतेनस्वग्दग्न्याग्निसंसर्गेनिमित्तमग्नयेश्चमतेच्छालीपाकं अग्नयेसुमे
 तेत्वाजुष्टे सर्वच्छालीपाकवत् अत्रकारिका वेद्युतेनाग्निसंसर्गेकुयोदशमतेचरुमिति वेद्युतेनाशमतेइतिसूत्रं अ
 न्यग्दग्न्याग्निनादिस्वग्दग्न्याग्निसंसर्गेदिवेभूततेयचस्वपिनिमित्तेषु संकल्योत्तरंतमग्निसमिधिसमारोप्यलोकिकाग्नौ
 प्रत्यवरोह्यतेतनिमित्तंप्रायश्चित्तं कुर्वीत अत्रार्थामूलं प्रायश्चित्तं प्रदीये याज्ञिकानुष्ठानं च पर्वण्याशुपातेतु पर्व
 ण्याशुपातनिमित्तं अग्नयेष्टतभृतेच्छालीपाकं पर्वण्याशुपातेतु कुयोदशमतेचरुमिति पर्वण्याशुपातेतु पर्वण्याशुपातेतु

म.सा.प्र.

पनिमित्तं अग्रयेन्नतपतयेच्छा० अग्रयेन्नतपतयेत्वाजु० अथवातच्छादीपाकेनसहसमानतंत्रंवाकुर्वीत० तत्रसंख्या-प
र्वणिन्नतलोपनिमित्तं अग्रयेन्नतपतयेच्छा० दीपाकप्रायश्चित्तपूर्वकं दर्शयच्छा० दीपाकेनवायुस्यइतिसंख्यापूर्वं अग्रयेन्नतपत
येनिर्वापस्ततोपर्वप्रधानदेवतायाः० अत्रकारिका० पर्वणिन्नतलोपेतुकुयोन्नतपर्वचरं० समानतंत्रकुर्वीतपार्वणेनतु कर्मणे
ति० व्रतातिपतयइतिस्त्रं० पवित्रनाशेतु० पवित्रनाशनिमित्तं मग्रयेन्नपवित्रवतेच्छा० दीपाक० अग्रयेन्नपवित्रवतेत्वा० सर्वस्वा
दीपाकवत्स्याच्चैत्पवित्रयोनाशः स्यात्पवित्रवतेच्चरु रितिसर्वत्रविध्यपराधेतत्तद्धिध्यपराधनिमित्तं सर्वप्रायश्चित्तं
च्चर्भुवः स्वः स्वारेति प्रायश्चित्तविशेषेण यत्रनोक्तो भवेद्यदिहोतव्याज्याहुतिस्तत्रभूभुवः स्वरितीह तु पूर्वलिखित
मषिकारिकाक्रमदत्रलिखितं स्वयमग्निप्रज्वलने स्वयमग्निप्रज्वलननिमित्तं उद्दीच्यस्वेतिहाभ्यां सप्तभिधावाधास्वेइतिसं
ख्या० उद्दीच्यस्वजातवेदोपघ्ननिर्भंतिमम० पशूः० श्वमग्न्यामावर्जीवनंचदिशेदिशः० मानोहितीज्जातवेदोगामश्चपुस्तपंत
गत्त० अविभेदग्रआगहिभ्रियामापरिपालयेतिमंत्राभ्यां हंसमिधावादध्यात्तुहोतिचोदनाभावानात्रः स्वाहाकारः
केचित्स्वाहाकारमपिपवित्वाऽग्रयइत्यजंति० तत्रकारिका० स्वयंस्वलेच्चैउद्दीच्यस्वेतिहाभ्यां समि० यमिति० अग्न्युप द०

धातेषु अश्रुपघातनिमित्तं पुनस्त्वितिसमिधावाधास्थे पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवः समिधतां पुनर्ब्रह्मणो वसुनीथयत्तेः घृतेन त्वं
तनुवो वर्धयेत्स्व सत्याः संतु यजमानस्य कामाः इति क्वचित्स्वारितुजुह्वत्वा आदित्येभ्यो रुद्रेभ्यो वसुभ्यो ब्रह्मणो दमिति आधे त्यजंति-
यस्यापघाते तु पुनस्त्वित्येतया समित् अश्रुपघातकानितु त्रिकोडमंडने श्वश्रुकरासमकाकश्रणयालेः कुक्कुटश्रुदः अंत्यजयातिविधिः
कुण्ठपर्वस्तुतकानिकया पिरजस्वलायावा रीतमृत्रपुराणेषां पाशुसंज्ञाशोणितैः दुष्टास्त्रिमासमज्जाभिः अन्यैर्वापि जिगृशितैः आरोपि
तारणिस्य रीकृते त्रेस्पृशनेपि वा आत्मा वृद्धेषु मज्जेद्वा अन्यथापतितादिभिः अथवा योषितं गच्छेदन्तो काममाहितः वदंत्येषु निमित्तेषु
केचिदग्निविनाशानं तत्राशेषं गते वदन्तौ नरेभ्योऽप्युनराहितः इतरेषु निमित्तेषु अग्न्यापेयं प्रवक्ष्यते यद्वासवो पघातेषु पुनस्त्वितिसमिधनमिति
यादिरविः प्रोक्षन्नाग्निमभिप्रोक्षते तयस्तेन यजते पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवः समिधनामिति पुनरग्निमुपसमिधनमिति ध्यायेद्वत्सर्वेष्वश्रु
पघातेषु इत्यापस्तंबसूत्रं अथ बोधायनमते तु पुनस्त्वित्येतथेवस्तु बाह्विरधिका अक्रता ययणं नवान्नप्राशने तु अक्रता ययणनवा
न्नप्राशनमिति तमन्नयैश्वानरायस्थाळीपाकं द्विषदन्तं भोजननिमित्तं अन्नयैश्वानरायस्थाळी श्रवणाकर्मणि पुरोडाशश्च
पणमारभ्य कपालोद्वाहनपर्यंतं कपालनाशे तु रविः श्रवणासूतं कपालं नोद निमित्तं प्रायश्चित्तं गायत्र्या त्वाशताक्षरया संदधामी

गु. सा. प्रा.
२५

तिमंत्रेणानष्टकपालसंधानद्रव्येणसंधाय अभिन्नो धर्मो जीरदानुयंत आतस्तदगमुन इध्मावेदिः परिधयश्च सर्वे यज्ञस्या चुरनु संत
नो मित्रयस्त्रिंशतंतवो ये नित निरयदं यत्तं स्वधया ये जंत तेभिस्त्रिंशं प्रतिदध्मो यतत्र स्वाहा यतो अथेतुदेवानिति द्वाभ्यामशुकपा
लं पाक्षिपेत् ततः कपालांतरं प्रोक्षणादिक्रत्वा याजयेत् कपालोपधानकाले निहितो गारे पुरोडाशोपधानात्सर्वं मनु गते सति अ
ज्यं संस्कृत्य मनस्वतीं दुत्वा पुनः कपालगारं निधाय प्रत्युहं दिति दपो नस्तु त्रैवोदासनकालादन्यत्र पुरोडाशपतनो दुर्गादि गणः
त्रायश्चित्तं सनु प्रागेवोक्तः कपालस्थाशु चि संसर्गे तु कपालाशु चि संसर्गे निमित्तं प्रायः अशु चि संसर्गं कपालं अभिन्नरतिपूर्वो
क्ताभ्यामंत्राभ्यासशु प्रक्षिपेत् अत्रोक्तानां प्रायश्चित्तानां कारिका अत्र ता य यो श्री यान्नवान्नं यदिवेततः वेदवानराय कर्तव्यं
अरुः पूर्णादुतिस्तुवा द्विपदन्नयदा भुंते तत्राथेष विधिर्भवेत् कपालनाशो येष स्यादुवणाकर्मनामनि कपालांत दुवे द्विन्मं प्रागेव
वणाद्यदि तदा तत्रोक्तमंत्रेण कपालं संधात्यथ अभिन्नो धर्म इत्याभ्यामशु प्रक्षेपणादथा तच्चैदशु चि संवधमाभ्यामेव क्षि
पेज्जले सूत्रमथैवमेव मन्मयारं तस्याऽशु चि संसर्गे निमित्तं प्रायः तस्यैव नेदने तु मेदनिमित्तं प्रायः भूमिर्भूमि मगान्ना
ता मातरमायागमत् भूपरगत्युत्रः पशुभिर्यो नो द्वेष्टि समिधतामिति मंत्रेणाऽशु चि संसर्गं मन्मयांतरं भिन्नं वाशु निक्षि

पेत् पात्रांतरं योजयेत् तत्र कारिका अन्यत्राशु चि संबंधमन्मयं भिन्नमेव वा भूमिर्भूमिति मंत्रेण प्रक्षिपेदवतेदले सूत्रमथैवमे
व अवणाकर्मणि पुरोडाशस्फुट निमित्तं प्रायः तस्यैवोत्पत्तने तु उत्पत्तने निमित्तं प्रायः किमुत्पत्तसि किमुत्पेष्टः शातः शातेरिरा
गहि अघोराय जियो भूत्वा सीदसीदतं स्वमासीद सवनं स्वां उभयत्राप्यनेनेन बहिषि निधाय माहिं सीदं व प्रेरित आज्येन ते जसा
ज्य स्वमानः किंच न शरिषः योगक्षेमस्य शात्या अस्मिन्त सीद बहिषि उभयत्राप्यनेना भिमंत्रयेत् अत्र कारिका भिद्येद्य
दि पुरोडाश उडु छेद्यवायदि किमुत्पत्तसि मंत्रेण बहिष्येत निधाय च अभिमंत्रयेत् तं च माहिं सीरिति मंत्रतः सूत्रमथैव
मेव यजमानो जीवति मृतश्चाष्ट्रवणे तु जीवतः स्वस्यस्य मृतश्चाष्ट्रवण निमित्तं म प्रये सुरभि मते स्वाधीपाकः पूर्णादु
ति पक्षि पूर्णादुति करिष्ये अथ ये सुरभि मते स्वाजुष्ट नि अथ ये सुरभि मते स्वाहे तिरो म प्रयंते मृतश्चेष्टाष्ट्रयजमाने
तु जीवति अथ ये सुरभि मते च रुहोमः पूर्णादुतिस्तुवा इति कारिका सूत्रमथैवमेव यमलजनेने तु भायो या गो वी यम
लजनन निमित्तं मरुज्यः स्वाधीपाकं कशे मरुज्यत्वाजुष्ट मरुज्यत्वा इति पूर्णादुतिर्वा अत्र कारिका अथ यस्य वधू गोर्वाज नये
तयमोतत मरुज्यश्च रुकुं योऽस्पर्णादुति मथापि वा सूत्रमथैवमेव ह्यमानादुति स्कंदने तु बहिरादुति स्कंदन निमित्तं

प्रायः देवांजनमग्न्यस्तस्यनीशीरवनुवर्धनं भूतिघटेनमुच्यते यत्तपति महं स भूतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहा यत्तस्यत्वा प्रमया भुवनपतये स्वाहा १
 मया भिमया प्रतिमया द्वाश्वस्वद इत्येतान् मंत्रेण तामाहुतिमभिन्त्येतत्तृष्णी मन्त्रो प्रक्षिप्य सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयादिति ह्यन्तः
 कारिकामतेतु देवांजन इत्यादिप्रतिगद्योऽप्यनेन मंत्रेण तामाहुतिमभिन्त्येतत्तृष्णी मन्त्रो प्रक्षिप्य सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयादिति ह्यन्तः
 समानं यो निममुसंचरंतं द्वांजुहो न्यनुसंहो न्ता इति तामाहुतिमन्त्रो प्रक्षिपेत् नात्र स्वाहाकारः कारिका आहुतिं ह्यमाना तु
 बहिस्त्वेव देववैयदि देवांजनमग्न्यस्तस्यनीशीरवनुवर्धनं भूतिघटेनमुच्यते यत्तपति महं स भूतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहा यत्तस्यत्वा प्रमया भुवनपतये स्वाहा १
 सूत्रमप्येवमेव अनाहुतिषु पहविः स्वं दनेतु स्वं दन निमित्तं प्रायः देवांजनमग्न्यस्तस्यनीशीरवनुवर्धनं भूतिघटेनमुच्यते यत्तपति महं स भूतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहा यत्तस्यत्वा प्रमया भिमया द्वाश्वस्वद इति मंत्रेण तामाहुतिमभिन्त्येतत्तृष्णी मन्त्रो प्रक्षिप्य सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयादिति ह्यन्तः
 जस्यत्वा प्रमया भिमया द्वाश्वस्वद इति मंत्रेण तामाहुतिमभिन्त्येतत्तृष्णी मन्त्रो प्रक्षिप्य सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयादिति ह्यन्तः अवशिष्टेन प्रचरे केषां भावे पुन
 मंत्रनिर्वापादिदुर्गोक्तं सर्वप्रायश्चित्तं च देवानां जने तिसर्वत्र स्वं त्वामिन्त्येदं विनिमित्तानंतं सर्वप्रायश्चित्तं भवेदिह आ
 ज्यसंस्कारा प्रागवयो दोष उत्पद्यते तदा ज्यसंस्कारा प्रायश्चित्तं कुर्वीत प्रागेवोच्यते दोष आज्यसंस्कारतो यदि प्रायश्चित्तं भ
 वेदाज्यसंस्कारानंतरं ततः सर्वत्राहुतिमात्रस्य स्वं दने प्रायश्चित्तमिच्छते आहुतिप्रमाणं च रुद्रव्याणां च गुष्टपर्वमात्रस्वं दने

द्विदेवयदनाहुतिमात्रं

प्रायश्चित्तं यदनाहुतिमात्रं विलं पर्यापयंतं सुवविलं चां गष्टपर्वं प्रदेशानपयंतं कठिणद्रव्याणां त्वगुष्टपर्वमात्रस्वं दने
 प्रायश्चित्तं यदनाहुतिमात्रं हि प्रदेवसेत्यापस्तंबसूत्रं मन्त्रमग्नौ हविर्धाने वेद्यासीं च बर्हिषकुचं विप्रस्य पाणो वस्वं ददोषान विद्य
 ते इति श्रौतं अग्नौ स्वं ददोषापवादः सपाकसमयेतरविषयः तत्र तापादुत्सैकनिष्ठावादो प्रायश्चित्तान्ना नाव कूचं अग्निहोत्रे प्र
 सिध्यः देवताव्युक्रमेषु देवताव्युक्रमेषु देवताव्युक्रमनिमित्तं प्रायः यद्देवा इत्यस्याभितपामरुतस्त्रिष्टुप् तत्तद्व्युक्रमनिमि
 त्तमाज्यहोमे यद्देवाः तिपातयानिवाचाचप्रयुती देवहेकनं अरायो अस्मां अभिदुक्षुनायनेत्यत्रास्मिन्मरुतस्तं निधेत न स्वा
 हा इति ब्रह्मास्त्रवेद्याज्याहुतिं जुहुयात् सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयात् यजमानः स्वर्गहेतुस्त्वं इत्यं ब्रह्मणे दक्षिणा दद्यात् ब्राह्मणा
 वेयदेवेति स्वयं जुह्वाऽन्यस्मै ब्राह्मणाय द्रव्यं दद्यात् इदमेव प्रायश्चित्तं मंत्रव्युक्रमे इत्यव्युक्रमे अवदातव्युक्रमे यागव्युक्रमे
 ने इत्यादितत्र व्युक्रमेण देवते अनुवाक्य इत्यादि सूत्रं कारिकायां मपि व्युक्रमे देवतानां तु संकल्प्यादौ भवेद्यदि मंत्राणां व्यु
 क्रमस्तद्देवानां काले भवेद्यदि मध्याह्नवर्धितं तत्रैव व्युक्रामं भवेद्यदि द्रव्याणां व्युक्रमस्याच्चेत्तथानिर्वापणादिषु

श्री-स्वा-श्री-

यद्देवासचाब्रह्माजुङ्ग्याच्च सुवाङ्ति यन्मुख्यं स्वर्गहेद्रव्यं हीमकं र्जददाति तत्तयजमानस्तु जुङ्ग्यात् ब्रह्मा भावेस्तु वाङ्ति कस्मैचि
द्ब्राह्मणायस्मिन्मक्षेद्रव्यं ददाति तत्तरोत व्येकाङ्तिश्चात्र व्याहृत्याख्यं समुच्चयात् यागाप्राक् युक्तमज्ञाते सति ह्योदे वा इत्याद्युक्त
प्रायश्चित्तं क्रत्वा यागं कुर्यात् प्राय्यागात् व्युत्क्रमेणाज्ञाते इदं कृत्वा यजेत तः विहितदेवतायागोत्तरं व्युत्क्रमेणाज्ञाते सति यद्योदे
वा इत्यादि प्रायश्चित्तमेव कुर्यात् न पुनर्यागाद्युक्तिः अविज्ञाते विपर्यासे विहितादेवतां स्मरन् इष्टमास्तत उर्ध्वं तु व्युत्क्रमेणाव
गमे सति प्रायश्चित्तमिदं क्रत्वा यागं नावर्तयेत्तदा यदा विहितदेवतायागोत्तरं विहितदेवतायागाकरणे ज्ञात यद्देवा उक्त
प्रायश्चित्तं क्रत्वा विहितदेवतायागः पुनः कर्तव्यः यदा त्वे विहितादेवतां स्मरन् इष्टमास्तदा प्रायश्चित्तमिदं क्रत्वा यागं चा
वर्तयेत्तदा यागात्मागित्यादौ ह्यतिरथेव मेव हविषाः पाके तु अपघ्नैव हविषायागं समाश्रयागसाधनी भूतहविरवधत्ता
तिमित्तं चरुः शरावपरिमितग्रीहिनिष्पादितौदनैश्च तुरो ब्राह्मणान् भोजयिष्ये संकल्प्यात्तमोददन् क्रत्वा च तुरो ब्राह्मण
भोजयेत् एकभोजनपर्याप्तमन्नशरावइति कारिका यदा हविषि पक्के स्यात्तेनैव हविषायजेत् चरुः शरावमात्रं तु प

वेदी हिमिशेदनं भोजयेतेन चान्नेन चतुरो ब्राह्मणानथ हविषिः श्रुत इत्यादिस्तत्र यद्वा बोधा यन मला सुशेडा शादौ हविष्यश
ले न द्याय स्वाहेति स्तुवाङ् तिडयात् तैनेव हविषायनेत्त हविषाद्रव्य वायवे स्वाहेति स्तुवाङ् तिडस्वाततस्तेनैवोमुड्यात् सूत्रमध्ये
वमेव हविर्दाहेतु यदा वदानपयी समदग्धं लभ्यते तदा तेनैव यागेन तु वै शेषिकं प्रायश्चित्तं यदात्ववदानपयी समदग्धं ल
भ्यते तदा तावन्मात्रेनैव यागं कृत्वा तत्र शेष समाग्रह विदहि निमित्तं पुनर्यागे हेतिसंकल्पात्वाधानादि पुनर्यागं कुर्यात् बहुदग्धमदग्धं करित्ये
वा किंचिदेव यदा हविः शिष्टेनेष्वा पुनर्यागः स्यादारभ्यादितस्तदा सूत्रमध्येव मेव यद्वा बोधा यन मला सुशेडा शादौ हविष्यश
हनिर्भूत यद्दं शिष्टेन प्रधानं कुर्याद्येन स्विष्टकृत प्रतिपत्तेर्लोप बोधा यन सूत्रमध्येव मेव सर्वहविर्दाहेतु सर्वदा हनिर्भूत
पुनर्हविरेतरं वोस्यतिकरिष्येति संकल्प्य तस्मिन्नेव यागे पुनर्निवा पाहि हविरेतरं वोस्यस्वलिङ्ग स एव यागः समानीयः पु
नर्वीत्यर्थत्वा यागाहृतिः सूत्रमध्येव मेव कृत्स्नदग्धं यदा तु स्यात्पुनरुक्त्यादये ह्यविः स एव यागः कर्तव्यः पुनर्यागस्तु नेष्ट
ते इति कारिका सूत्रमध्येव मेव यद्वा बोधा यन मला द्विधं गंधं ले प्राश्या मागानंतरं मिहादिगणेन स्तुवाज्याङ् तिर्मुड्यात् यन
आत्मनो मिहाभ्रदग्निस्तत्पुनराहणीत वेदाविचर्षणी स्वाहा प्रयेजात वेदस्य पुनरग्निश्च क्षुरदा तु न रिद्धे ह स्पतिः पुनर्मे अग्नि

२. सा. प्रा.

२८

तामुचं च सुराधत्तमश्चोः स्वाहा अग्निं इह स्पृष्ट्य त्रिभ्य इदं ॥ इह स्वाहा ॥ अग्नये इदं ॥ भुवः स्वाहा वायवे इदं ॥ सुवः स्वाहा सूर्याय इदं ॥
भुवः स्वाहा प्रजापतये इदं ॥ स्वाहा ब्रह्मणे इदं ॥ यज्विधिते विशो यथा प्रदं वरुण इदं ॥ नित्यं नित्यं विद्युविस्वाहा ॥ यत्किंचैव वरुण
देव्येनैभिर्द्रोहमनुष्ठा ॥ अरामसि ॥ अचिती यत्तव धर्मा युयोपि ममानस्तस्मादेतसो देवरीषि स्वाहा ॥ कितवासाय द्वि रिपुर्नदी वि
यद्वाघासत्यमुत्तयन् विद्युसर्वाता विष्णुसिधिरैव देवायाते सवरुणप्रियासः स्वाहा ॥ तिसृषु पिवरुणदेवैः ॥ इति तिस्रः तंतुं तन्व
ब्रजसोभानुभन्वि हि ज्योतिष्म ॥ देव्यं जने स्वाहा ॥ उद्धुध्य स्वाग्ने प्रतिजाग्रहे न मिष्टा पूर्त्तं संस्तु जधाम ये च पुनः ॥ अरं स्वापितरं
युवानमन्वालां सीत्वयितं तु मेतस्वाहा ॥ त्रयस्त्रिंशत्तंतु यो वेतितस्तिरेय इमे यत्तं स्वध्यामंदते ॥ तेषां छिन्नं प्रत्येतद्दधामि स्वाहा ॥
मे देवा जयेतु स्वाहा ॥ तिसृषु ग्रथेतं तु मेत इदं ॥ तृतीयां देवेभ्य इदं वा ॥ अन्व शिरुषसाम अमरव्यदन्वहानि प्रथमो जातवे
दसिः ॥ अनुसूर्यस्य पुरुत्रा चरमी ननु द्यावा पृथिवी आततात स्वाहा ॥ अग्नये जातवेद ॥ मनोज्योतिर्गुपता मा ज्ये विच्छिन्ने
द्यतेन स्वाहा ॥ ज्योतिष इदं ॥ अग्नये च षष्ठ्यै च महते च स्वाहा ॥ अग्नये रश्मिर्वी महत इदं ॥ भुवो वायवे चांत रिक्षाय

२८

च महते च स्वाहा वायवे च रिक्षाय महत इदं ॥ सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा ॥ आदित्याय दिवे महत इदं ॥ भुवः स्वाहा सुवश्चंद्रमसे च नक्ष
त्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा चंद्रमसे नक्षत्रेभ्यो दिग्भ्यो महत इदं ॥ सत्यते अग्ने स मिधः सप्तजिह्वयतेन स्वाहा ॥ अग्नये सप्त
जिह्व इदं ॥ प्रजापतेन त्वदेतान्यन्यो वि ॥ रयीणां स्वाहा ॥ प्रजापतये इदं ॥ अयमिदादिगणः ॥ सूत्रमथैव नवे ॥ मिदादुत्तु च होतव्ये व्याहृत्यः प्र
णवाधिकाः ॥ वारुण्यस्तु मय्यश्चान्यश्चिचाधमनस्वती ॥ महाव्याहृत्यः सप्तप्रजापत्यतये च सप्तैतिसप्तै अग्नये तिस्रः ॥ एक
विंशति मंत्रो मिदादिगण इति प्रायश्चित्तं ॥ प्रदीपात्तं ॥ एवं इत्वा पुनरन्यद्द्विंशत्तु यदेदा ज्येन वायते ॥ काच्यतो मित्तवयोः पुन
निर्वाप एव इत्युक्तं प्रायश्चित्तं चंद्रिकायां ॥ अत्र बोधायन सूत्रे ॥ अथ यदिसर्वमेव दग्धं स्यादपोभ्यवहृत्य मिदादुत्तु च होतव्ये व्याहृत्यः
येदा ज्येन वा प्रचरेत्सैव तत्र प्रायश्चित्तमिति ॥ चरैश्च मागे प्राग्विशितपादक सिते ॥ अग्नये स्वाहेति स्मृवा इति ॥ यदि दक्षिणतः य
माय स्वाहेति ॥ यदि पश्चाद्गुणाय स्वाहेति ॥ यद्वातरत्रः सोमाय स्वाहेति ॥ युगपत्सर्वत उक्ते सर्वोत्तु च होतव्ये व्याहृत्यः ॥ विदिक्षुस्ते के
व्याहृत्योत्तु च होतव्ये व्याहृत्यः ॥ उ ॥ त्सिक्तं च रुमा ज्येनाथाय चति ॥ आथाय स्वसमेतुते वि ॥ संते पया सि समुयंति वा ॥ धिघ इति द्वाभ्यां मिदा
इतो च द्वे यन्म आत्मनः पुनरग्नि रिति जुहुयात् ॥ चर्वाक्षेनां निःस्वविडगादिगणः प्रायश्चित्तं ॥ इगादिगणः प्रागेवोक्तः ॥ इति दी

म. मा. प्रा.
२२

यान्तं अत्र बोधायनसूत्रे यन्मयस्यै दिव्यत्वे कंतस्यैतस्यै देवतायेस्तुवाङ्तिर्जुड्यात् अदिना गम्येयदिहस्मिन्तो यमाय य
दिप्रश्नाद्गुणाययद्युतस्तः सोमाद्यदि सर्वत एवो स्मिन्त्येताभ्यः सुवाङ्तीर्जुड्यात् माङ्गिनायायपत्या
यायस्वमेतद्वीतिपाकासुर्वहविषां कृताद्य पहतो प्रक्षालने प्रोक्षणेन वा रुधिर इत्युक्ते मापदेव्य अवदानं दुष्टचतन एव पु
नरवदायजुयात् मध्यासुर्वोर्ध्वतो वतं यद्विदुष्टहविर्भवेत् तस्यैव हावियो वद्यन्मध्यासुर्वोर्ध्वतः पुनरिति कारिका सर्वत्र ह
विदेवतायाऽयानुवाक्यानां कृताद्भेषे घत रिते विपर्यासे च त्वन्तो अत्र यत्त्वन्तो अत्रैतस्यैताभ्यास्तुवाङ्तीर्जुड्यात् अस्य बो
धायनसूत्रे विस्तारः उतस्यै योन्नाशे अत्रोपततं दुत्तस्यै योनाशे वातस्यै नाशः तत्र त्वेनः सत्त्वन्त इत्याङ्तीर्जुत्वा पुन
रुक्तादवदाययजेत् एकावदानाद्यकरणे यागासुर्वेताते सत्त्वन्तः सत्त्वन्त इत्याङ्तीर्जुत्वा पुनरित्येतावदानयवदायय
जेत् एकावदानादियागे तत्त्वन्तः सत्त्वन्त इत्याङ्तीर्जुत्वा पुनर्यागः कार्यः कार्यः हविषामेतरायः एकावदानाद्यकरणे
वदुहविस्कर्मेणि एवस्य हविषाः करणवा हविषा विपर्यासः देवतायाऽयानुवाक्यानां एकस्य विस्मरणमेतरायः विपर्या
सस्तु व्यात्यासः आङ्तिभे वाङ्तेनाशः यथा अविज्ञातदेवताङ्तेन द्रव्यतीति अयमाङ्तेर्जुतभेषः आङ्तिरिङ्गुतभेषस्तु

२२

व्याकर्मप्रयोगसमाप्तिस्तावदाङ्तेन करणं तत्र सर्वत्र त्वन्तो अत्रैतस्यै ताभ्यास्तुवाङ्तीर्जुड्यात् हविदेवताधर्मीयां याऽयानुवाक्यानां पार्वणाद्यं
गहोमानां च यन्त्यासे इहैस्तुवाङ्तीर्जुड्यात् याऽयानुवाक्योः परस्परव्यत्यासे यथातद्देवत्यान्ययाऽययायागे क्रते पितृन्तसत्त्वन्त इत्याङ्
ती एव न पुनर्यागः अंतरितान्ते जपेत् भिन्नदेवत्याऽययायागे क्रति पितृन्तः न इत्याङ्तीर्जुत्वा पुनर्यागे कथोदिति दीपोत्तं अ
त्रापस्तवसूत्रमपि त्वन्तो अत्रैतस्यै ताभ्यास्तुवाङ्तीर्जुड्यात् पार्वणाद्यं गहोमानां च यन्त्यासे इहैस्तुवाङ्तीर्जुड्यात् पार्वणाद्यं गहोमानां च यन्त्यासे इहैस्तुवाङ्तीर्जुड्यात्
दय आऽययायागे योवा योवा मासस्त्वापाके अग्नीषोमी प्रधानदेवतेन योहो च रुद्रप्रपणपक्षिहो च रुद्रा गोवातत्रा यो च रुद्रा गो
न अग्नीषोमी यचरभागेन अत्रैययागः कर्तव्यः तत्र हन्तो सन्निहितत्वात् तस्यै कार्योत्तरस्यै चाभावात् स्मिन्त सन्निहिते सति द्रव्ये द
व्यान्तस्त्वापपादनमत्र कथं रतितस्मादेवं कृत्वा पक्षिदेवेति प्रायश्चित्तमेव कुर्यात् अत्र व्याहृतिहोमश्च कार्यः एतद्विपर्यासात् तत्ति
इत्यत्रैवोक्तमिति ह्यत्रैव दर्शयिष्ठं पितृये अथ दीपोत्तं सर्वत्र हविषि स्थिते भागेन चैस्तानादनवदायपुनर्यागः हवि कार्यः ४
यविद्यमाने हविरन्निरुच्ययागः कार्यः त्रकृतमायेन समाधुयुर्गोवा सर्वत्रावदाने आङ्ते हविषि दाषदग्नीने अव
तं हविर्गृहीत भस्मनि वा प्रक्षिप्य त्वन्तः सत्त्वन्त इत्याङ्तीर्जुत्वा पुनरायतनादवदायमेव जेतु अवदानानंतरं पुरोडाशा
दादापादं नितेन हविषा प्रधाने यागे कृत्वा ऽष्टमशुप्रक्षिप्य त्वन्तः सत्त्वन्त इति हस्तुवाङ्तीर्जुत्वा ध्रुवायास्विष्टस्तुदा

म. सा. प्रा. २० हि. कु. यी. पुनर्योगः प्रोने ध्रुवाद्यात्स्मार्ते आज्यस्थान्यः अवदानकाले पुरोडाशादेवे श्रादिदीपदर्शने इष्टहविराज
 क्षिप्यशर्पादिना हविरंतरं तिरुच्यत्वनः सत्वन इति इत्यतेन यागे कुयी. प्रधानहविषा परस्परं विपयी से मिदादि
 गणः त्वन्नः सत्वन इति च द्वयोः समुच्चयमिदादि गणः प्रागेवोक्तः प्रधानहविर्धर्मविपयी से त्वन्नः सत्वन इ
 ति द्वयमिदा इति द्वयवा प्रायश्चित्तं मिदा इति द्वयं यम आत्मनो पुनरग्निं अंगा हो माना मकरणे कर्मण्य
 तमोतपुनर्योगः समोपेकर्मणित्वन्नः सत्वन इत्या इति एव पुनर्योगः प्रधानदेवतांतराये स्विष्टकृतः प्राक् स्मरणे त्वन्नः सत्वन इत्या इती द्वे मिदा
 इती इत्याना पीदानादि पुनरुत्पाद्ययागं कुयी. स्विष्टकृतं धर्म स्मरणे तत्तमाय पुनर्योगं कुयी दिव्यतदेतं प्रायश्चित्तं प्रदीपोत्तं प्रवा
 जाद्यंगयज्ञाकरणे इष्टेभ्यः स्वाहेत्यादिभिरष्टोत्सुवा इतीर्जुः याह्याह लिभ्ये ति दीपे उक्तत्वात्स्मार्ते आज्यभागाद्यंगयज्ञानामकर
 ववर्गनिष्ठेभ्यः स्वाहेत्या इतीर्जुः पात इष्टेभ्यः स्वाहेति च ये स्वाहा इति इष्ट्या इदं निष्ठुये स्वाहा निष्ठुया इदं देवाये स्वाहा १९
 राघ्या इदं देवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा देवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा तनूभ्ये स्वाहा समुध्या इदं तनूभ्यः स्वस्वाहा प्रजापतय इदं अंगय
 ज्ञानामकरणे प्रायश्चित्तमेव पुनर्योगः प्रधानयज्ञे विनिष्टे प्रायश्चित्तं कृत्वा पुनर्योगः कर्तव्यः सतितां मेत्री चारण
 सधेः स्वा. सध्या इदं २

काले उपांशुप्रभृतिवाचस्त्वातानां नेषे उदानादिसरभेपे अक्षरपदनाह भेषे चाभिनिर्भिरिति स्त्रवा इतिर्जुयात् आभिगीभिर्
 विस्त्रवा इतीर्जुयात् आभिगीभिर् यत्ततो ननु नमाया यय हरिवो धर्मानः यदा स्तोत्रभ्यो मयि गोत्रास्तेति नृयिष्टमाजी ज
 ते स्त्राम स्वा. इद्राय हरिवत इदं सर्वत्र इदं मन्त्रकर्तव्यमित्याशात प्रायश्चित्तेष्वनाशातं पुरुषसंमितं इति द्वे स्त्रवा इतीर्जुया
 द अनाशाने यदा शातं यत्तस्य क्रियते निधुः अत्रे तदस्य अत्रे तदस्य पुरुषसंमितो यज्ञो अत्रे तदस्य कल्पयत्तथा स्वा
 हा अत्रे तदस्य इदं शेषदुष्टेन स्केदेन वा हविष अनाशानां प्रधानयागे प्रणवव्याह तिर्जुयात् क्वचन कारिका कोहविर्दोषाः प्रागु
 क्रास्तथा पीदं बोधायनसूत्रे कोहविर्दोषादीपानुसारं पातिरव्यते अत्र सूत्रं अथ हविर्दोषान्वारव्यास्यामः ये हविर्दोषाति
 तान्वक्ष्यामः अश्वदेहवाती निलमक्षिकागवामंगवर्तिन्या शांतिकाल पत्न्यवर्तिन कुणचेतु विरोवर्ति निष्का मलपिंड
 कारिकाटश्वमाजीरनकुलमर्कटाः प्रसिध्याः ध्वंक्षकाकः आरवमुषकः तेषामन्येषामन्येषांच पुरीषमलकेशः प्रसिध्
 सिक्कः परिहिवसतोचलः पादपादः मलनरवः किन्नरवः कुनस्वा इष्टनरवः पुरुषसुतिर्गंधवह इशः मुखजो विभुषः स्वः
 प्रसिध्वाः अस्तकसुधिरः स्नेहो नाशिकाकफः अमृतयनांबुकासरलेष्माक्षवतक्षतं आर्द्रवणचेति एते रूपहते वसा

३२
 व्याः स्मृतिर्निर्णयः अमुस्मैत्वेत्यभि मय्यममुस्मैत्वाहेति सर्वा मयौ जुड्यात् तत्र यद्देवा त्वन्तो भग्ने स त्वन्तो भग्ने इति त्रुवाङ्
 तीर्जुड्यात् विष्णुस्मृत्वा पुनर्भा गिन्ये निर्वैत एतदा सनात प्राकृत दन्तं तं स्मरणी विस्मृतः देवता ये निरुद्यु उभयो र्योगः तत्र मिद
 दु तिर्जुड्यात् यत्नमात्मनः पुनरग्निः ततो व्याहृतिं जुड्यात्वा स्वाहा इत्युक्त मा पदे व्यं दशौ पूर्णमासादि तेषु हविषामुपरि यदिकाव पुरविषादि
 आसीदन्तं तदा इदं विष्णुर्विचक्रमइति त्रुवाङ् तीर्जुड्यात् च ध्वविश्रुमिक्षिथरूपी दानादि हवि रंतर मुत्पाद्य प्रचरेत् एवमाज्यसो मा
 नामपीत्युक्ते प्रायश्चित्तप्रदीये अत्रापस्ते बसूत्रे बुयदि हविष्या सन्ना निहृष्णा शकु निरपयुप योति परे स्वहाभ्यामाधून्वान इवा
 भिनिषिदेदेदं विष्णुरित्याहु तिर्जुड्याद्यद्यैः पत्तेन तदा द्रियेत तियो यक्ष्य इत्युक्तत्वा न्वाधानादिय त्किं चित्कर्म कृत्वा यदि नयेत
 सविभ्रष्टेष्टया यजेते दीपे उक्तत्वा दिवसति विभ्रष्टे देवताकः स्थासीपाकः कार्यः सलु प्रागेवोक्तः श्रवणाकर्मणि एककपाल पुरो
 डाशमय र्यौ वर्तयत्यतिष्ठितमखंडितं सर्वैर्दुतं जुड्यात् पद्येककपालः पुरोडाशः सर्वैर्दुत परावर्ते यजमानः स्वस्थाने प्रतिष्ठा
 पयेत् प्रजापते वर्तनिमनुवर्तस्वेति मंत्रेण प्रतिष्ठत्र प्रतिष्ठा मिशष्टमिष्टमित्याभिवाह्यं द्रव्येताभ्यामनुमंत्रइति अस्का
 द्योः पथिवीमस्कान् पथो युवागाः स्वन्ते मा विश्वा भुवनास्के नायज्ञः प्रजनयन् अस्का तज नि प्राज न्या स्क्वला जायते ह्य

स्वत्मा जनिषी महीत्येताभ्यां सुवाङ्मतीर्तुङ्गयात् यागः प्रक्रांतं कर्म समाध्यायकपालपुरोडाशपरवर्तनप्रायश्चित्ता
र्थं अग्नये वैश्वानरीयस्थालीपाकं कुर्यात् अथवा तदेवाङ्गिति दीपानुसारिणोदमुत्तं अत्र बोधायनसूत्रं अथ यद्ये
कपालः परावर्तत प्रज्ञापते वर्तनमनुवर्तते स्वति अध्वयुः स्वस्थाने प्रतिष्ठापयेत्यतिष्ठामिराष्ट्रविश्वमन्यामिवाहधृत्यताभ्या यज्ञ
मानो नुमंत्रयेत्स्वाद्याः पृथिवी नमस्कानयनीत्येताभ्यां सुवाङ्मतीर्तुङ्गयात् संक्रितवैश्वानरी निर्वपेदिति दर्शपूर्णमासादि
षु सर्वकर्मसु त्रस्तत्सोविष्टकृतमितिसूत्रादोपासनहोमस्थले अप्रधानाङ्गतीनां स्विष्टकृतदासंसर्गान् अथ दर्शपूर्णमा
सस्थालीपाकपीर्हस्यकालः प्रागेवोक्तः तत्र प्रधानाङ्गतीनां स्विष्टकृतसंसर्गान् कार्यः तत्संगे प्रायश्चित्तविशेषा
म्मानात्मवप्रायश्चित्तं कर्तव्यं इति दिक् पूर्णमास्याइष्टेरमावास्यातिथेरवीकगोणकालः अमावास्याइष्टः पूर्णमा
सातिथेरवीकगोणकालः अमावास्यास्य पूर्णमासस्य काले नातीयादा पूर्णमास्यादमावास्यास्य तिबोधायनसूत्रे
पुनः प्रायश्चित्तदीपे आपत्तुगोणकाले विनुर्यात् कुर्याच्चैद्योक्तप्रायश्चित्तपूर्वकमिष्टिकुर्यात् अत्र दीपे बोधाय
नीयहधसूत्रोक्तास्त्रयः पद्माङ्गतास्तत्र न लिखितास्तत्र द्वाएवैकस्थिन्पूर्वप्यतिक्राते प्रासकालस्य दर्शपूर्णमास

८. सा. प्रा.

३२

प्रधान ४

स्ववाय आग्नेवाय कालस्तमेव मग्निपथि ह्युपविशति ह्युत्वायतेत आहवनादि गदेवाग्नेयपथि ह्युत्वायतेत
नातिपन्नयागः अथवापुर्णादुतिराज्यभागांतरं बुधीत अथंचतुर्थः पक्ष इत्युक्तत्वात् अतिपन्नयागः अथवापुर्णादुतिराज्यभागांतरं बुधीत अथंचतुर्थः पक्ष इत्युक्तत्वात्
मायं प्राजापत्युत्तं प्रायश्चित्तं ह्युत्वा प्रासका कीनस्त्वा कीपाके आग्नेभागांतरं अथवापुर्णादुतिराज्यभागांतरं बुधीत अथंचतुर्थः पक्ष इत्युक्तत्वात्
त्वातत्र स्त्वा कीपाके होमादि शेष समापयेत् मयेदं किं शिवतनयुत मयुक्ते वासिदि विवाये नक्षत्रोपकारेणैव स्त्वा कीपाके
पाक करणे प्राजापतिः इति वापुर्णा मासं वा तु स्वाथी सवमेव वा तस्मिन् ऋक पादेन हवीरुर्वा नृशायन मिति
इति पूर्ण मास स्त्वा कीपाकाद्युत्तं निप्रायश्चित्तानि सर्वं पुत्र ह्युत्वे च तस्त्वा कीपाके पुत्रवै पशुतरो मरु इति मोदि
पितृ तदुत्तं प्रकरेण तन्निमित्तं पुत्रे यातीत्युक्तं वदना काया पुत्रं महा यत्तु अपि तु तन्माहा पुत्रोपविशति न
नखत्यान्वु रीहीन होष्या मीति संकल्प्य सवदा ज्येष्ठ्योचतुर्गं दत्त्वा मनो ज्योतिर्गुपिता इति तज्योतिर्गुपिता
यनरुधे प्राह लोने ये च संख्युते एतेभ्यः पंचवक्ष्ये यायते कापितुं यते मनस्तथा इति तज्योतिर्गुपिता इति तज्योतिर्गुपिता
करिका क्यं वक्ष्येपुः इति तज्योतिर्गुपिता इति तज्योतिर्गुपिता इति तज्योतिर्गुपिता इति तज्योतिर्गुपिता इति तज्योतिर्गुपिता

करिष्ये नतु नन्वं जजसोः उद्धृष्य स्वाग्ने प्रलिता यद्येन मिष्टा पूर्तिः सः स्तुतेथामपं पुनः कण्वं स्त्वा पितरं युवात मन्वातां सीत्व
यितुं मेतं स्वाह त्रयश्चिद्रा नं तवोयविततिरेयतमं यत्तं स्वधयाददेते तेषां छिन्नं प्रत्येत दधामि स्वाहाद्यघ मो देवा अ अद्यतु
स्वाहा स्तुवेण हीमस्ति स्तुवेण यत्तं यत्तं मत्तं इदं ०० अवतेहे कोवरुण इमे मेवरुणभ्युधीरव तत्त्वाया मित्ररुणा वदना
इति च तस्त्राया रणी जं पेदितिका रिका सर्वेषां महायत्तानां दशाहं वा द्वादशाहं वा लोपे च तस्त्रभिर्वा रणी भिर्हो मंतं तुम
तस्त्वा कीपाके च करिष्ये इति संकल्प्य न्वाधानोत्तरं आग्नेभागांतरं वरुणं चतुर्वारं आग्नेन अग्निं तनुमति चरुणाग्निं
स्मिष्ट ह्युत्तमियादि पूर्ण पात्रनिधानांतेऽग्रयेतं तुमते त्वाजुष्टं निर्वपामीत्येव स्त्वा कीपाके अपथित्वाऽज्यभागांते ज
यंतरेक उद्धृतमग्निं मेवरुणतत्त्वाया मीति च तस्त्राणां अजीगर्तः शुनः शोपः स ह्युत्रिमो वैश्वा मित्रादेवरातो वरुण
स्मिष्ट ह्युत्तमियादि पूर्ण पात्रनिधानांतेऽग्रयेतं तुमते त्वाजुष्टं निर्वपामीत्येव स्त्वा कीपाके अपथित्वाऽज्यभागांते ज
तंतु मते स्वाहेति च रुद्रा स्त्वा कीपाके वरुणं मेरोषं समापयेत् दशाहं वा द्वादशाहं वा विनिहते तु सर्वशः च तस्त्राया रणी
हुत्वा कार्पस्वतु मतिप्रितः इति कारिका उपवासपक्षे तु तत्तन्माहा यत्तलोपनिमित्तं उपवासं कथं स्नातकं जललोपे तु स्नात

म. सा. प्रा.

३४

कत्रतलोपनिमित्तं उपवासंकरिथे. एवमष्टकाद्याकर्मस्वपिततत्कर्मलोपनिमित्तं उपवासंकरिथे. अलुताभ्यंतमं यत्तं पेच
नां स्वाष्टकादिषु उपवासंकरिथिः स्यात्कुमेतमतमीहशं. स्नातकत्रतलोपेत्प्रायश्चित्तमभोजनमिति. कारिकात्तानि प्रा
यश्चित्तानि समाप्तानि. अत्रकारिकात्ततीयाध्यायांते. समिदरोपणे पक्षे होमे विहिते यदि. आयं च. मुदिनादवां रथ्यं
विहिते
नलः आत्मरोपणपक्षे तु होमो विहिते यदि. प्राक्षादशदिनादवां रथ्यं विहिते नलः
तियद्वाक्यत्रयं कस्मिंश्चिपुस्तके लिखितमस्ति नलमलंबुपुस्तकेषु हृत्वा होतं प्रयादावाशुहृत्वा च न्वष्टक्या
करणे प्रायश्चित्तान्तरमधिधाने. एभिर्द्युभिर्जपेत्तत्र शतवारं तु तद्दिने. अन्वष्टक्ये यदा चरन्त्यसं पूर्णयाति सर्वदेति. अन्व
ष्टक्याकरणनिमित्तप्रत्यवायपरिहारार्थं शताहृत्ये धुभिरतिमंत्रजपं करिथे. एभिर्द्युभिः कृपवः मस्क एवोज गती. अ
न्वष्टक्याकरणनितप्रत्यवायपरिहारार्थं जपे विनियो. एभिर्द्युभिः सुमना एभिर्दिभिः. रमे महिदतिमंत्रं शतवारं जपे
त. आययणादिपाकयज्ञानां मध्येऽन्यतमस्याकरणे प्रायश्चित्तमार्गप्रज्ञापतिः. रावि यंते घरात्तरयलुप्तमाग्नयणादि
दिकं लुप्तमथेके आदित इति पाठः. प्राजापत्येन शुभ्येव पाकसंस्था सुचैव हीति. एतदनुक्तप्रायश्चित्तानां प्रवणाक

३४

मंसपेबलि आश्वयुजीकर्मो आययणप्रत्यवशे ह्यप्रायश्चित्तमिति गंतव्यमित्युक्तं प्रयोगपरिज्ञाते. अमुकपाकय
ज्ञाकरणनितप्रत्यवायपरिहारा अमुकप्रत्याग्नायेन प्राजापत्येति मितं प्रा. यश्चित्तं क. अथ पिंडपितृयज्ञेऽतिप्रणीत
नाशे तस्मिन् होमपक्षे सर्वप्रायश्चित्तमेव न पुनरतिप्रणयनं कार्यं कायाभावात्. तस्मिन् होमपक्षे पिंडप्रक्षेपपक्षे च
प्रायश्चित्तं कृत्वा पुनर्मंत्रेणातिप्रणयनं कार्यं तत्र प्रसंगात्पक्षे विधानात्. अतिप्रणीतनाशे तस्मिन् होमपक्षे अहोमपक्षे च
सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा पुनर्मंत्रेणातिप्रणयनं कर्तव्यं. तत्र तस्य पुनरग्नौ पक्षे विधानात्. पिंडपितृयज्ञाकरणे प्रायश्चित्तं. पितृय
ज्ञस्यत्वमावास्यायामननुष्ठाने तस्यायश्चित्तत्वेनेवेश्वानरश्चरुवतिनपुनः पितृयज्ञः तस्य गणकालाभावात्. स
एव नित्यं यस्मिं धौ पराशरमाधवीयेकात्यायनः. पितृयज्ञात्पयं चैव वैश्वदेवात्ययेपि च. भोजने पतिता न्यस्य चरु
वैश्वानरो भवेदिति चरुस्काकीपाकः. पिंडपितृयज्ञाकरणप्रत्यवायपरिहारार्थं अग्नये वैश्वानरस्काकीपाकं करिथे
अग्नये वैश्वानरायत्वाजुष्टे नि. सर्वस्काकीपाकवत्. अथवा पिंडपितृयज्ञलोपे बोधायनापस्तंबमतांसे ग्रहेण
सप्तहोत्राचतुर्गृहीतजुड्यात्. पिंडपितृयज्ञलोपसप्तहोत्रा मिति बोधायनस्त्रात्. महाहविर्होता सप्तहविरेव

५-५-५
३५

कुं प्रच्युतव्यामा अग्रीत अच्युतनता उपवक्ता अनाध्वप्रतिध्वप्रमदस्याभिगुरो अस्थेयाडकाता वाचस्पतेहव
विधेनामन् विधेमतेनाम विधेस्वमस्माकेनाम वाचस्पतिः सोमपात्रमादेव्यस्तनुं हेदिमामनुय नमोदिवे नमः एधि
व्येस्वा वाचस्पतेब्रह्मणदं बोधायनमता यहविकल्पः इति श्रीमदारोपनामकुलक्ष्मीधरभट्टसुनुनारायणसदु
कृते गृह्याग्निशागरे स्थाकीपाकादिप्रायश्चित्तविषयवृत्तिरूपं अथ इत्युद्दिष्टे मलमूत्रपुरीषलोहितरेतोभि
रुपहतं वस्तु मदा हिः प्रक्षालनाकुल्येव मशुचिनास्पृष्टवस्तुप्राक्षणाकुल्येव अजिनं वासः स्त्रजं वा प्रक्षालितमुत्तरी
यंकुर्यान्नना प्रक्षालिते अप्रक्षालितं न वं वस्त्रं आनदीक्षामुनपरिदध्यात् अप्रक्षालितं न वं वस्त्रं कर्मसु नो यं उपयत्
पुरोयुक्तं कृष्णाजिनं वस्त्रं वा नोपयंयात् वेद्यं मूत्राद्युपहतायां उपहतदेशं भूमिदृढा चैका मया द्विरुपलेपनाकुल्येव
सुदृश्यामुपरि अदृढा चैका पलेपनाकुल्येव आद्रायां वेद्यां मूत्राद्युपहतायां उपहत प्रादेशासुरीष सुदृश्य
मेध्यामदव्यत आहव्यकरदत्तोपनाकुल्येव अत्यंतोपहतायां कर्षणादिहृत्वा गोभिराक्रमणं स्वननदहनाभिर्वर्षणा
दिभिर्व्यस्तं वा श्रूयते अतोपहतं चैव पलेपनसामस्तयोऽंशमारुतं च श्रूयते उपहतायां भस्मा उपलेपनादिस्ते स्म तायां निहितं कु

३५

शुद्धादिना प्रक्षालनात् ३ हिः यत्तार्थं स्त्रयादिभिराह तां काष्ठयुपादीनामभ्युक्षणाकुल्येः अंगुलीस्तुल्यप्रमाणो समिधाम
न्योपहतो प्राक्षणाकुल्येः दध्मप्रणीयना मेध्यापरिध्मादीनामन्योपहतो प्राक्षाल्याविशेषणाकुल्येः जुद्धादीनां दारुमसु
पात्राणां बुध्निपर्वं मुक्तिष्टपुरीषस्पृष्टानामवलेखनं प्राक्षणाकुल्येः जुद्धाहृतस्मार्तद्वी उक्तिष्ट पुरीषणवुः पूर्वस्पृष्टानां
प्रक्षालनाकुल्येः उक्तिष्टेपोपहतानां दारवाणां तत्क्षणं प्राक्षणाकुल्येः अत्यंतोपहतानां तत्क्षणं समर्थानां मंत्रपात्रांत
रं गृहीत्वा भूतार्थं मेध्याभिर्मंत्रोपहतमसुप्रक्षिपेत् भूमिर्भूमिमगादिति सादितानां पात्राणां इध्मावर्हिः प्रभृतीनां अपि मूत्राद्युपहतानां
त्याग एव अग्निहोत्रे धर्माद्विष्टेदधिधर्मकुंडपापिनामयने उत्सर्गिणां नयने दाक्षावणयने चातुर्मास्ये ब्राह्मणेन चाग्निहोत्रे वन्यादि
नामुक्तिष्टसमन्वारध्वानां मुक्तिष्टेपोपहतानां च दध्मेः प्रक्षालनमेव ग्रहचमसानां मुक्तिष्टसमन्वारध्वानां मुक्तिष्टेपोपहता
नां चाद्विर्मात्रोऽप्येदध्मेः प्रक्षालनाकुल्येः मूत्राद्युपहतानां त्याग एव पात्रांतरस्वीकारश्च मन्त्रयादीनां आग्न्यस्त्यादीनां
नामन्योपहतानां मुक्तिष्टसमन्वारध्वानां च कुत्रापि नादहनात् मुक्तिः उक्तिष्टेपोपहतानां मूत्राद्युपहतानां त्यागः पात्रो
तरपरिग्रहश्चैव जसादीनां कुंड्यपुरीषादीनां मुक्तिष्टेपोपहतानां स ह्यस्मोदकेः प्रक्षालनं मुक्तिः ताम्रमयानां मुक्तिष्टेपो
श्च दध्मेः प्रक्षालनमेव ग्रहचमसानां मुक्तिष्टसमन्वारध्वानां मुक्तिष्टेपोपहतानां ३

यथा सा मा मुष्टिस्तुरतिस्तत्त कर्मसु योजयेत् आहिताग्नेरनाहिताग्नेश्च अनेरायतनं स्फुटितं केवलायां नृमावेव ग्रहस्थे ज्ञानदेशोत्तर
 २७ स्थावा समंताच्चतुरस्त्रं अरतिमात्रं रेखां कृत्वा बाह्यातः पदं गुल्लोच्चाह्यं गुल्लविस्तृता मेखला मध्यंतरद्वादशां गुल्लोत्तथा चतुरंगु
 लविस्तृता द्वितीया मेखलां कुर्यात् अत्र भूमिखननं योजनिकरणं च नास्ती राकं केवल मेखला ह्यमुक्तं स्फुटितमग्नेः स्थाप
 नं इति भट्टे जिह्वीक्षितग्रंथोक्तमायनलक्षणः आरवलायनस्तत्रेत्तु इषुमात्रावरं सर्वतः स्फुटितमिति इषुमात्रं स
 र्वतः आसमेताच्चतुरस्त्रं स्फुटितं कुर्यात् तच्च अवरं नामकं निष्पत्तमाधिक्ये अधिकमपि कतेत्या इति भावः अधिकं
 षुमात्रं वेति कारिकापि वृत्तावपि इषोर्मात्रे वमात्रायस्य स्फुटितस्य तदिषुमात्रं एव स्यामात्राद्वाह्यं लोपः उष्टुमुखव
 दान्तच्चतदवरं वा इषुमात्रवरं अतिनिष्ठुष्टु इत्यर्थः सर्वतः सर्वांगुविदिक्षुचतस्तद्व्यत्यर्थः चतुरस्रपिदिक्षु इषुप्र
 मायं ततोधिकं वा चतुरस्त्रं स्फुटितं गोमयेनोपलियेति अत्रेष्टुलक्षणं प्रयोगपारिजाते इषुनीमाऽरतित्रयं
 त्रिरतिरिषुः स्फुटितव्यभिधानात् अत्रस्मार्तग्रंथेषु सर्वत्रारतिः सार्धद्वाविंशत्यंगुलपरिमितकूपराधः कतिष्ठिका यथर्वतः अत्र
 श्रौतग्रंथमतेतु अरतिश्चतुर्विंशत्यंगुलैरस्त एव ग्राह्यं ननु सार्धद्वाविंशत्यंगुलमितः श्रुति

स्तत्रयोरेकवाक्यार्थत्वात् तस्य प्रज्ञादिषु ज्ञातहोमादिपरचेन सावशात्वात् तथा श्रुतोवार्थः अत्र रामवाजपेयेकात्याय
 नस्तत्रं चारतिपुरुषोद्वायदात्तद्वादश्यांगुलपदं क्रमस्त्रिपद इति चतुर्विंशत्यंगुलमिति मीमांसकैश्च चारत्वे चतुर्विंशत्यंगुल
 तास्फुटितोक्तातेन अरतिहंस्तस्य चतुर्विंशत्यंगुलानि अरतित्रयस्य द्विसप्ततिरंगुलानि तेषु चतुर्धा विराजित एको भागोऽष्टादश्या
 गुल्लं पूर्वोक्तं अरतिपक्षे अरतित्रयस्य सार्धसप्तषष्टिरंगुलानि तेषु चतुर्धा विभाजिते देको भागो यवानः सप्तदश्यांगुलानां षाद
 श्यांगुलं स्मार्तग्रंथैः कुंडस्थं स्फुटितस्य वाममध्यमायां स्तत्रस्य वक्रणी करणी नाम यावन्मिथ्या रड्वाकुंडं क्रियते सा करणी सा
 तुष्टुत्वाद्वा प्रमिष्टा यहा भट्टेः प्रयोगस्तस्मात्तौ श्रौतग्रंथौ चोक्तं संग्रहे अरतिमात्रमग्र्यर्थकार्यमायतनं बुधेः पित्रील
 मात्रमित्येके तदग्रंशात्तरं भवेदिति यद्वा तत्रैव षोडशांगुलमष्टादशांगुलं विंशत्यंगुलं सार्धद्वा विंशत्यंगुलं चतुर्विंशत्यांगुलं
 वायतनं मेखलात्रयमुक्तं तत्रैतेषां प्रकाराणां मध्ये यथा रचिकर्तव्यं तत्र चतुरस्राप्रकारो वा जपेये व्यासो द्विगुणरूपं
 तेषां कृत्वा कथं हि मां व्यासाधमानं कथं सार्धं स्मिन् कर्षणा यच्च प्राच्यतं कौस्तुभस्य शोभत्वा वा कर्षणं कर्षणेन
 कर्षकं वा कश्चापि रेवमुदकव्यासस्य चोशको नुगमत्वा यदमेवोक्तप्रकारं नित्यहोमे तु कुंडस्थान्मेखलात्रयसंयुतं अमेतत्तु

ग. ह्या. सा.
२८

प्रकृतिचतुर्विंशतगुलं वृत्तं मेखलाचोत्तताकायात्वेकैकाचतुरंगुलं द्व्यंगुलविस्तृतैकैकाचमेकद्वयगुला अथाश्या
धामनेक्षत्राणि अश्याधानं ह्युत्तिकासुराहिन्योमृगतिरसिफासुनीषु विशाखयोरुत्तरः प्रोष्टयदयोरित्याश्वलायनसूत्रे
ह्युत्तिकाशेहिणीमृगशीषे पुनर्वसूत्ताराहस्तचित्रास्वातीविशाखाभनुराधाश्रवण उत्तराभाद्रपदाइत्यापस्तंबसूत्रोक्तौ
निनक्षत्राणि पुष्ट्येष्टारैवत्येतान्यपि ज्योतिःशास्त्राक्तानि आश्वलायनादिसर्वैरुक्तास्वपि ह्युत्तिकासुनकर्तव्यं
हस्तस्याभिदाहकोभवतीति श्रुतिस्त्रयैर्निषेधश्च यथात् काश्यामेवं विधानानुष्ठानद्वयोनाच्च एतेषु नक्षत्रेषु अ
पूर्वाधानकर्तव्यं पुनराधानेतु नक्षत्रादि नियम इत्युक्तं आपस्तंबश्रौतसूत्रांडविलायापुनराधाने स्यात्तथाधाने च
नक्षत्रपर्वनक्षत्रादि नियम इ बोधायनीययज्ञतंत्रे च एवं सत्यपि विवाहोत्तरवाङ्कालमात्रे विवेकं दत्तात् सति कुर्वन्ति
च तदनुष्ठानं दृष्ट्वैव उक्तनक्षत्रेषु शुभे निउक्तप्रायश्चित्तपूर्वकं पुनः संधानं कुर्यादित्युक्तं तथा पुण्याहवाचनादि
कर्मणि तत्त्वत एतावत् तथा च कारिका पुनः सवनसीमेतच्चोपनयने चिह्नं विवाहचानुष्ठाने यत्र भूतिश्रोतक
मणीति विदित्वाग्नेः समारूढेषु नक्षत्राणां कस्यचकालेनावेष्टयः निमित्तानंतरमेव पुनः संधानं कार्यमित्युक्तं प्रायश्चित्त
उक्तनक्षत्रादिशुभदिनं विचार्येवं प्रथमं पुनः संधानं यादिकाः कार्यन्ति ४

२८

प्रदीपादौ कुभार्याश्चेद्यजमानस्तनपूर्वमिनाह्याग्नौ द्वितीयादि विवाहस्य विवाहहोमो न ह्युत्तस्तदा प्रयोगरत्ने शो न को न मग्निद्वय
संसर्गविधिं कुर्यात् ततो भेदे हि विवतत्वात् पुनराधेयस्त्वले समारूढे समिन्ताशो पुनराधेयनिष्ठाने वक्ष्यामि पुनराधेयं जयंत
स्वामिनो मते अश्याधेयिकं स मारानुयथा संभवमाहरत् संभावेष्वाधार्तात्पश्चात्त्रियादिग्रहात्मिति कारिकायानु
क्तत्वात् समारूढसमिन्ताशो सञ्चो यो यतने यथा लाभं सिकता दिसंभारां निक्षिपेत् तच्च संभाराः सिकताः पद्मपत्रवराह विहि
ताचमृतं सह मासूत्तरं चोष्णवल्मीकवपाशकं राः उडुंबराशनिहतपर्णाश्च विविकताः शम्यकुरादश्च विज्ञेया आधान
इत्यसंज्ञिता इति एते बोधायनीयादि श्रौतसूत्रे पि प्रसिद्धाः ततास्ते पुनः संधाने पुनराधेयं पुनः संधानादुपपन्नं यदि पूर्वमि वया ३
श्याधेयकसंभाराः समारूढेन समिन्ताशेन प्राप्ते पुनराधेय एह्यानुपुनः संधाने पुनराधेयं पुनः संधानादुपपन्नं यदि पूर्वमि वया ३
नक्षत्राग्नौ द्वितीयादि विवाहस्य विवाहहोमः ह्युत्तस्तदा तेनेवाग्निना द्वितीयादिपत्नौ गृह्य कर्मसु सहाधिकारिणीत्युक्तत्वात् ॥

वया ३

